

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Lukšić Ivana

RODNI IDENTITETI U ODABRANIM ROMANIMA
MARIJE JURIĆ ZAGORKE

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KROATISTIKU

Lukšić Ivana

RODNI IDENTITETI U ODABRANIM ROMANIMA
MARIJE JURIĆ ZAGORKE

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Danijela Marot- Kiš

Akademska godina: 2015./2016.

Rijeka, 2016.

SADRŽAJ:

1. UVOD	4
2. POIMANJE IDENTITETA.....	2
2.1 Sociološki pristup pojmu identiteta	4
2.2. Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu?.....	6
2.3. Culler o identitetu, identifikaciji i subjektu	7
2.3.1. <i>Književnost i identitet</i>	8
3. SPOL,ROD,RODNI IDENTITET	10
3.1. 'Dani' spol i 'dani' rod.....	11
3.2. Feminizam	14
3.2.1. <i>Glavne tendencije u feminizmu</i>	17
3.2.2. <i>Položaj i uloga žene u današnjem društvu</i>	18
3.3. Istaknute feminističke teoretičarke	20
3.3.1. <i>Simone de Beauvoir</i>	20
3.3.2. <i>Judith Butler</i>	23
3.3.3. <i>Luce Irigaray</i>	26
3.3.4. <i>Carole Pateman</i>	27
4. ŽIVOT I DJELO MARIJE JURIĆ ZAGORKE.....	29
4.1. Zagorka – prva hrvatska feministica	33
4.2. Kamen na cesti.....	36
4.3. Rodni identiteti u romanu <i>Kamen na cesti</i>	38
4.3.1. <i>Ograničenja u djelovanju i podređeni položaj žene</i>	39
4.3.2. <i>Institucija braka u kojoj je žena sluškinja</i>	43
4.3.3. <i>Rad – put do slobode</i>	45
4.3.4. <i>Mirjanin lik kroz Nietzscheovski koncept volje za moć</i>	47
4.4. Mala revolucionarka	50
4.4.1. <i>Vječita borba za oslobođenjem od nametnutih ideala</i>	51
5. ZAKLJUČAK	54
6. SAŽETAK.....	55
7. LITERATURA.....	56

1.UVOD

Pojam identiteta podosta je složen jer osim toga što nas određuje i svrstava u određene društvene obrasce povezan je i s brojnim ulogama koje čovjek u životnom vijeku može ostvarivati. Rodni identitet jedna je od ključnih riječi ovoga rada, prije svega definicija rodnog identiteta nije nimalo jednostavna jer kroz nju treba objasniti što je to što nas određuje kao muškarca ili ženu, a da bismo takvu klasifikaciju realizirali u obzir treba uzeti mnoštvo činjenica prije svega razlikovanje roda i spola, društveno uvjetovane činjenice poput nacionalnosti, vjerske ili etničke pripadnosti, društveno-političkog angažmana i tako dalje. U ovom radu analiziran je pojam identiteta, različiti sociološki pristupi i teorije o tom pojmu, objašnjen je i pojam identiteta u književnosti, a zatim i složeni pojam rodnog identiteta. Nakon pojma rodnog identiteta analiziran je i pojam feminizma te njegovi osnovni pravci koji su pratili položaje žena u društvu kroz različita vremenska razdoblja. Najznačajnije i najpoznatije feminističke teoretičarke te njihova viđenja položaja žene u društvu uvod su u analizu rodni identiteta glavnih junakinja romana *Kamen na cesti* i *Mala revolucionarka*, poznate hrvatske književnice Marije Jurić Zagorke. Kroz likove Mirjane Grgić i Zlate Garić autorica je iznosila svoje viđenje društva u kojem je živjela i koje je marginaliziralo žene. Podređen položaj žene u obrazovanju, braku, javnom i političkom djelovanju značajna je tematika većine poznatih Zagorkinih romana. Iako je Zagorka, kao i njezine glavne junakinje, živjela u jednom vremenskom razdoblju koje nimalo nije bilo poželjno za žene i njihov napredak, problematiku njezinih ženskih likova se može susresti i danas u svakodnevnom životu i situacijama.

2. POIMANJE IDENTITETA

Čovjek si ponekad postavlja pitanje „*tko sam ja?*“ iz kojeg zapravo proizlazi i najjednostavnija definicija identiteta. Riječ identitet dolazi od latinskog *identitas* koje u korijenu ima riječ *idem* što znači *isto*. *Identitas* bismo mogli prevesti kao istost ili istovjetnost. Dakle, riječ identitet označuje odnos po kojem je neko biće, pojava ili svojstvo jednako samom sebi. U tom bi smislu pojam identificirati značio poistovjetiti. Pojam identitet proizašao je iz logike i filozofije i prvotno je značio istovjetnost stvari i bića u sveopćoj mijeni.¹ Općenito je pojam identiteta podosta složen, a povezan je i s brojnim ulogama koje čovjek u životnom vijeku može ostvarivati. Prema Anićevom rječniku, u prvoj natuknici, identitet se definira kao odnos po kojemu je u različitim okolnostima nešto jednako samo sebi, istovjetno sa samim sobom; odnos koji svaki objekt susreće isključivo sa samim sobom. Sličnu definiciju identiteta pronalazimo u Klaićevom *Rječniku stranih riječi* gdje pojam identitet označava priznavanje nekoga ili nečega zaista onim čime se prikazuje, da je netko zaista osoba o kojoj se radi, odnosno definira se kao skup značajki koje čine neku osobu onom koja jest. Iz takvih definicija možemo zaključiti da je svaka osoba individualna i jedinstvena u svome postojanju, a ističe se i razlikuje od drugih prema određenim individualnim karakteristikama. Svakom čovjeku potreban je vlastiti identitet i njegovo poznavanje jer se jedino tako može deklarirati kao samosvjestan subjekt.

Danijela Marot- Kiš u članku *(Ne)stabilnost identiteta: reprezentacije jastva u noveli Brada Janka Polića Kamova*, o samom pojmu identiteta te njegovu poimanju u društvima navodi: U suvremenoj kulturnoj i književnoj teoriji pojam

¹ Petrović, D. Anatomija identiteta: teorijsko problematiziranje identiteta, *Anatomy of identity : theoretical approach to identity*, Etnološka istraživanja 11(2006), str. 211

identiteta ili – bolje rečeno – pitanje što je identitet? zauzima važno mjesto: raspravlja se o korijenima i porijeklu identiteta, njegovoj povezanosti sa srodnim pojmovima jastva i osobnosti te vrstama identiteta (kolektivni, društveni, pojedinačni...) i njihovoj ulozi u konstrukciji čovjekova položaja u svijetu. Identitet se veže uz pojmove razlike i istovjetnosti, odnosno proučava se u okvirima binarnih opozicija koje generiraju kontekst različitosti (pojedinaac – društvo, tijelo – um, unutrašnje – vanjsko i tako dalje).²

Johnatan Culler u svome radu postavlja dva važna pitanja vezana uz konstrukciju identiteta – je li jastvo nešto dano ili proizvedeno te treba li ga razumijevati kroz pojedinca ili kroz društvo. Možemo reći kako je riječ o povezanim procesima te da „spoj društvenog i proizvedenog ističe kako ono što jesam postajem kroz različite subjektne položaje koje zauzizam“.³

On tumači identitet i kroz pripadanje nekoj zajedničkoj grupi, organizaciji, religiji ili naciji. Takvo poimanje svrstava nas u identitet koji se naziva kolektivnim i uvjetovan je ljudskim djelovanjem te se smješta u područje politike, društvenosti i kulture. U konstituciji identiteta, u stvari, dolazi do stalne logičke antinomije u kojoj subjekti i objekti, ovisno od rakursa, konstantno mijenjaju mjesta.⁴ Za nastajanje identiteta ključna značajka je procesualnost i vrste međuljudskog djelovanja prilikom tog procesa.

Andrea Zlatar u djelu *Tekst, tijelo, trauma* o pojmu identiteta navodi: „identitet nije jedinstven, ali je svaki čovjek identičan samome sebi. „Ja“ istovremeno djeluje u različitim tipovima identiteta – individualnim,

² Marot-Kiš, D., (Ne)stabilnost identiteta: reprezentacije jastva u noveli Brada Janka Polića Kamova FLUMINENSIA, god. 25 (2013), br. 1, str. 47

³ Culler, J., Književna teorija – vrlo kratak uvod, AGM, Zagreb, 2001., str. 127

⁴ Ibid, str. 212

kolektivnim, društvenim. Osoba prihvaća uloge i identitet koje mu nameće društvo.⁵

Zlatar zatim iznosi tvrdnju kako identiteti nisu stabilni već su u neprestanom procesu promjene, ono što smo danas ne znači nužno da ćemo to ostati i sutra, dakle, postoji višestruko „ja“ koje se mijenja ovisno o različitim iskustvima s kojima se osoba susreće.“ Iskustvo, osjećaji, želje i ciljevi jedne osobe i jednoga identiteta ne ostaju isti u svim trenucima materijalnog života. Identitet nije fiksiran, on je kontinuirani proces – proces stvaranja i razaranja. Identitet se stvara u procesu razlikovanja, stalnoga uspostavljanja identiteta sebe u odnosu na druge. Naše je biće izgrađeno od različitih identiteta koji su u prošlosti nastajali i nestajali.“⁶

2.1 Sociološki pristup pojmu identiteta

Sociologija se bavila više pristupom kolektivnom identitetu odnosno nacijom, nego samim pojmom identiteta prvenstveno zato što je kao znanost usmjerena prije svega na ljudsko međudjelovanje i suživot u određenoj društvenoj zajednici. Da bi netko mogao imati nacionalni identitet, prvo mora postojati nacija čiji identitet pojedinac »posjeduje«. Sociologija je u svom povijesnom razvoju razmatrala povijest i stvaranje nacija ponajprije kao povijesnih tvorevina. No nacija bez identiteta (osjećanja pripadnosti toj naciji) ne postoji. Sociološki pojam identiteta, kada se počinje upotrebljavati, nastaje u opreci prema pojmu identiteta koji se upotrebljava u svakidašnjici, ali i u velikom dijelu klasične psihologije. Naime, on nastaje u opreci prema shvaćanju identiteta kao »individualne karakteristike«, tj. postojanju nekog esencijalnog centra »Ja« koji predstavlja osobni identitet. Nasuprot tome, sociološka

⁵ Zlatar, A., *Tekst, tijelo, trauma*, Biblioteka Razotkrivanja, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2004. str. 20

⁶ Ibid, str. 21

konceptualizacija identiteta polazi od toga da se individualni identitet razvija uvijek u interakciji s drugima, drugim riječima u interakciji »Ja« sa »društvom«.⁷

Prema takvom konceptu američki sociolog Charles Horton Cooley (1922) uvodi pojam »zrcalnoga Ja« (looking glass self) da bi opisao proces kojim se razvija naše osjećanje Ja. Osnovna je Cooleyjeva teza da tokom interakcije ljudi služe jedni drugima kao zrcala. Kako vidimo sebe, ovisi o tome kakvu poruku nam drugi reflektiraju o tome kakvi smo u njihovim očima. Možemo imati dobro mišljenje o sebi samo ako nam drugi daju razloga za to.⁸

Zatim je također američki sociolog George Herbert Mead (1934) razvio teoriju u kojoj razlikuje dva aspekta identiteta: Mind (unutrašnju svijest) i Self (svijest o vlastitom Ja). Osnovno je da ljudi kao uvjet za socijalnu participaciju moraju naučiti tumačiti simbole. Koncept »Mind« koristi Mead da bi upozorio na naše razumijevanje simbola. To razumijevanje simbola nastaje samo u ponavljanoj interakciji s drugima. Ta interakcija, pogotovo kod male djece, je niz pokušaja i pogrešaka. Osjećaj Jastva (Self) također nastaje u interakciji sa drugima. Cijeli kasniji put sociološke konceptualizacije identiteta može se opisati kao otklon od shvaćanja identiteta kao fiksnog, kao »esencije« koja objektivno postoji, prema promjenljivom i socijalno konstruiranom identitetu. U funkcionalističkoj sociologiji koncepti statusa i uloge usko su povezani sa shvaćanjem identiteta. Mi zauzimamo određene statuse u društvenoj strukturi i igramo uloge koje od nas ti statusi zahtijevaju. Čitava društvena struktura zasnovana je na očekivanjima da ćemo na određeni način ispunjavati zahtjeve drugih koji proizlaze iz statusa koje zauzimamo, i kao što drugi imaju očekivanja od nas, mi

⁷ Petrović, D. Anatomija identiteta: teorijsko problematiziranje identiteta, *Anatomy of identity : theoretical approach to identity*, Etnološka istraživanja 11(2006) ; str. 25

⁸ Ibid

imamo ista takva očekivanja od drugih.⁹ Takvo igranje uloga i zauzimanje određenih statusa u društvenoj strukturi proučavao je Ervin Goffman u svome djelu *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu?*, o čemu će više biti riječi u nastavku rada.

2.2. Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu?

Sociolog Ervin Goffman u svom djelu *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu?* iznosi teoriju o tenziji između osobe i uloge prema kojoj svaki pojedinac prilikom izvođenja uloge unosi dio sebe u nju i tako na različite načine ostvaruje svoje uloge. Pojam identiteta Goffman pokušava opisati kroz scensku predstavu naglašavajući da pritom osoba odnosno glumac zauzima razne uloge u društvenoj zajednici u kojoj funkcionira na sceni ali i izvan nje kao osoba s vlastitim samosvjesnim identitetom. Bez poznavanja samog sebe i vlastitog identiteta kojim se predstavljamo u društvu ne možemo igrati ni različite uloge. Uopćena ideja da se prikazujemo pred drugima nije neka novost, u zaključku, međutim, treba istaknuti da se, kada je riječ o našem angloameričkom društvu, sama struktura našeg ja može sagledati kroz to kako aranžiramo svoje nastupe. U ovom izvješću pojedinca smo implicitno podijelili na dva osnovna dijela: on je s jedne strane bio izvođač, napregnuti proizvođač dojmova zaokupljen vrlo ljudskim zadatkom insceniranja nastupa; s druge strane, bio je lik, figura – u tipičnom slučaju, puna pohvalnih osobina – čiji duh, snagu i druge osvjedočene kvalitete – nastup, po zamisli, treba dočarati. Atributi izvođača i atributi lika pripadaju iz osnova različitim redovima, pa ipak oba ta niza atributa dobivaju smisao tek kroz predstavu koja uvijek „mora ići dalje“.¹⁰

⁹ Petrović, D. Anatomija identiteta: teorijsko problematiziranje identiteta, *Anatomy of identity : theoretical approach to identity*, Etnološka istraživanja 11(2006) ; str. 25

¹⁰ Goffman, E., *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*, Geopoetika, Beograd, 2000., str. 62.

Goffman se u svome radu nije bavio aspektima kazališta koji se po skrivećki uvlače i u svakodnevni život, već je terminima iz svijeta kazališta proučavao strukturu društvenih susreta, strukturu onih entiteta u društvenom životu koji nastaju kad god se ljudi nađu u međusobnom neposrednom fizičkom prisustvu.¹¹ Takvim pristupom u kojem se promatraju tenzije između osobe i uloge u određenoj društvenoj strukturi Goffman se približio postmodernim teorijama identiteta koje primjećuju kako se postmoderno društvo nalazi u neprestanoj potrazi za pripadnošću i identitetom.

2.3. Culler o identitetu, identifikaciji i subjektu

Teoretičar Jonathan Culler u svojoj knjizi *Književna teorija – vrlo kratak uvod* pojmu identiteta pristupa polazeći od jastva i funkcije subjekta. Što je taj „ja“ koji jesam – osoba, djelatni subjekt ili akter, jastvo – i što ga čini onim što jest? Dva pitanja leže u osnovi modernog mišljenja o ovome predmetu – prvo, je li jastvo nešto dano ili nešto proizvedeno, i drugo, treba li ga razumijevati kroz pojedinca ili kroz društvo? Ove dvije opreke proizvode četiri temeljne biti moderne misli. Prva odlučujući se za danost i pojedinca, pristupa jastvu – onome „ja“ – kao nečemu unutrašnjem i jedinstvenom što prethodi činovima koje izvodi, kao unutrašnjoj jezgri koja se na različite načine izražava (ili ne izražava) riječju i djelom. Druga spajajući danost i društvo, naglašava kako je jastvo određeno svojim podrijetlom i društvenim značajkama – muškarac ste ili žena, bijelac ili crnac, Britanac ili Amerikanac i tako dalje, i to su temeljne činjenice, danosti subjekta ili jastva. Treća spajajući pojedinca i proizvedeno, naglašava promjenjivu prirodu jastva koje postoje onim što jest svojim pojedinim činovima. Naposljetku, spoj društvenoga i proizvedenoga ističe kako

¹¹ Goffman, E., *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*, Geopoetika, Beograd, 2000., str. 62.

ono što jesam postajem kroz različite subjektne položaje koje zauzimam, kao šef, a ne kao radnik, kao bogataš, a ne kao siromah.¹²

Prema modernim mislima, u tvorbi identiteta, pojedinac se promatra kao spoj društvenog i proizvedenog i pritom se on utemeljuje kroz različite subjektne položaje koje zauzima dok psihoanaliza subjektu pristupa kao proizvodu preklopljenih odnosno isprepletenih seksualnih, psihičkih i jezičnih mehanizama. U marksističkoj teoriji subjekt je određen svojim klasnim položajem – on ili iskorištava rad drugih, ili radi u korist drugih, dok feministička teorija naglašava utjecaj društveno konstruiranih uloga pri stvaranju subjekta kakvim on ili ona jest (Culler 2001: 127).

2.3.1. Književnost i identitet

Culler smatra kako su književnost i identitet dva povezana pojma zato što se književnost oduvijek bavila pitanjima identiteta, na primjer, u pripovjednoj književnosti osobito je praćena sudbina likova i to kako oni sami sebe izgrađuju i kako su određeni različitim okolnostima svoje prošlosti, izborima koje čine i društvenim silnicama koje na njih djeluju. Postavlja se pitanje koju li likovi sami svoju sudbinu ili je pak podnose? Na to pitanje se u različitim pričama nailaze različiti odgovori, tako se na primjer: u Flaubertovom romanu *Gospođa Bovary* glavni lik Emma Bovary trudi odrediti ili pronaći u odnosu prema ljubavnim romanima koje čita te svakodnevnoj okolini. Johnatan Culler tako tvrdi kako ključni identitet likova nastaje kao posljedica njihove vlastite borbe sa svijetom, međutim taj se identitet zatim doživljava kao uzrok ili osnova tih postupaka. Razlikuje pripovijesti u kojima je identitet određen rođenjem, (na primjer kraljev sin je uvijek kraljev sin), od pripovijesti u kojima se likovi mijenjaju u skladu sa svojim usponima i padovima te je time njihov identitet zasnovan na osobnim istaknutim značajkama koje se otkrivaju za vrijeme životnih nedaća (Culler 2001: 129).

¹² Culler J., *Književna teorija: vrlo kratak uvod*, AGM, Zagreb, 2001. str. 127

Suvremena teorija smatra nužnim izlučiti ključne paradokse koji utječu na pristup identitetu u književnosti. Književna djela obično reprezentiraju pojedince te je borba za identitet zapravo borba u pojedincu ili borba između pojedinca i grupe, likovi su ti koji se suprotstavljaju ili pokoravaju društvenim normama i onome što se od njih očekuje. Likovi često ne pripadaju idealističkoj slici o njihovim ulogama te se suprotstavljaju društvenim normama. Osim identiteta koje tvore pojedinci u književnim djelima često susrećemo i grupni identitet. On istražuje kako zahtjevi pojedinog grupnog identiteta zapravo ograničuju pojedinca i njegove mogućnosti djelovanja. Književnost je odigrala značajnu ulogu u konstrukciji identiteta čitatelja, njezina se vrijednost dugo povezivala s posrednim iskustvom koje ona pruža čitateljima i omogućuje im da spoznaju kako je biti u određenom položaju te im na taj način daje sposobnost naučiti odgovarajuće ponašanje i osjećanje.

Književna djela potiču identifikaciju, (svjesno ili nesvjesno usvajanje svojstava druge osobe ili skupine kao sredstvo za stjecanje priznanja ili podrške), s likovima prikazujući svijet s njihove točke gledišta. Identifikacija stvara identitet i na taj način postajemo ono što jesmo poistovjećujući se s osobama o kojima čitamo. Zbog takvog načina poistovjećivanja s likovima o kojima čitamo književnost se često nalazila na metama kritičara koji su je optuživali da daje loš primjer mladeži koja želi djelovati poput likova s kojima se identificirala (na primjer poistovjećivanje s junacima koji napuštaju dom i bježe od kuće, pobuna protiv starijih, potraga za ljubavi...). Nasuprot takvima, koji su smatrali da književnost kvvari mladež mehanizmom identifikacije, stoje zagovornici književnog obrazovanja koji smatraju da će književnost djelujući mehanizmima identifikacije ipak od nas stvoriti bolje ljude (Culler 2001: 131,132).

3. SPOL, ROD, RODNI IDENTITET

Prije definiranja pojma *rodni identitet* svakako je potrebno definirati i razlikovati termin *spol* od termina *rod*. Termin *spol* odnosi se na biološke razlike između muškaraca i žena koje su univerzalne i urođene. Takve biološke karakteristike nisu uzajamno isključive, jer postoje osobe koje imaju karakteristike oba spola, ali ove biološke osobine uglavnom razdvajaju ljudska bića na muškarce i žene. Termin *rod* odnosi se na društvene attribute koji su naučeni ili stečeni tijekom socijalizacije u nekoj društvenoj zajednici. Rod je ključna dimenzija identiteta odnosno stečeni identitet. S obzirom na to da su ovi atributi naučena ponašanja, ona su specifična u određenom kontekstu i vremenu i mogu se mijenjati, a razlikuju se od kulture do kulture. Dakle, rod se odnosi na društveno dane osobine, uloge, aktivnosti, odgovornosti i potrebe koje su povezane s bivanjem muškarcem (muški rod) i ženom (ženski rod) u danom društvu u dano vrijeme, i u specifičnoj zajednici u tom društvu.

Rodni identiteti žena i muškaraca određuju kako ih drugi opažaju i kako se očekuje da trebaju misliti i ponašati se kao muškarci i žene. Rod određuje što se očekuje, dozvoljava i vrednuje kod žene i muškarca u danom kontekstu. U najvećem broju društava postoje razlike i neravnopravnosti između žena i muškaraca u odgovornostima koje im se pripisuju, aktivnostima koje poduzimaju, pristupu i kontroli nad resursima, kao i u mogućnostima za donošenje odluka. Drugi važni kriteriji za socio-kulturnu analizu uključuju klasnu, rasnu i etničku pripadnost, dob, stupanj siromaštva itd. Tradicionalno se rod prije svega koristio kao gramatički termin. Rodni aspekti predstavljaju podklase unutar gramatičke klase (imenica, zamjenica, pridjev, ili glagol) jezika koje se djelomično razlikuju na osnovi karakteristika (oblik, društveno rangiranje, način postojanja, ili spol) i koje određuju slaganje i izbor drugih riječi i gramatičkih oblika. U drugoj polovici dvadesetog stoljeća, uglavnom kroz rast djelovanja druge faze feminizma, rod je ušao u svakodnevni jezik, bilo

kao sinonim za spol koji služi za razlikovanje pojedinaca na temelju svojih reproduktivnih kapaciteta na muškarce ili žene, ili, nasuprot tome, za odvajanje tih bioloških spolnih razlika od sociokulturno stečenih uloga i položaja koje razlikuju muškarce od žena u određenom društvu. Većina rječnika u dvadeset i prvom stoljeću rod definiraju kao uvjet da je netko ili nešto, žensko ili muško (ili spol), ali koji također uključuje osobine ponašanja, kulture, ili psihološke osobine koje obično povezuju jedan spol sa njegovim značenjem. Nadalje, rod se može dodatno odnositi na seksualni identitet, posebno u odnosu na društvo i kulturu. Višeznačnost značenja pojma rod također ukazuje na složene međusobne odnose između različitih konstitutivnih komponenti, spola, roda i seksualnosti, kao životne pojave i kao analitički koncept.¹³

3.1. 'Dani' spol i 'dani' rod

Pojam rodnog identiteta ukratko je objašnjen u prethodnom dijelu rada, no on sam kao i njegovo razumijevanje veoma je kompleksno. Najjednostavnije pitanje koja se postavlja vezano uz rodni identitet jest: Što nas to određuje kao muškarca ili kao ženu?! Kako bismo razumjeli značenje rodnog identiteta potrebno je razumjeti biološke, spolne i društvene razlike između muškaraca i žena, kao i činjenicu da se nejednako reflektira s obzirom na pripadnost rodu. Sociokulturni, politički i religijski čimbenici također su veoma značajni prilikom konstruiranja rodnog identiteta prije svega zato što nisu uvijek isti već su promjenjiva kategorija. Razlikovanjem roda i spola te konstruiranjem rodnog identiteta bavila se američka filozofkinja i teoretičarka Judith Butler u djelu *Nevolje s rodom: Feminizam i subverzija identiteta*.

Na problematično jedinstvo 'žena' često se zaziva radi solidarnosti identiteta dok razlikovanje spola i roda unosi rascjep u feministički subjekt. Razlikovanje

¹³ Milinović J., Savić S., *Misterije rodne ravnopravnosti i još ponešto...*, Grafid, Banja Luka, 2011., str. 8

između spola i roda služi argumentu da je rod kulturno konstruiran bez obzira na to koliko je spol biološki nepromjenjiv. Rod je slabija kategorija od spola dakle nije njegova posljedica i ne može se reći da proistječe iz spola ako su rodovi kulturalna značenja što ih predstavlja spolno tijelo. Pretpostavka binarnog rodnog sustava implicitno zadržava uvjerenje u mimetičan odnos roda prema spolu, gdje rod zrcali spol ili je njime na neki drugi način ograničen. Kada se o konstruiranu statusu roda razmišlja kao o radikalno neovisnom o spolu, sam rod postaje slobodno lebdeća tvorevina, pa muškarac i muško mogu jednako lako označavati muško kao i žensko tijelo, a žena i žensko označavati muško tijelo jednako kao i žensko. Taj radikalni rascjep rodnog subjekta postavlja još jedan niz problema; Možemo li govoriti o 'danom' spolu ili 'danom' rodu a da prije toga ne istražimo kako su spol i/ili rod dani, kojim sredstvima?¹⁴

Spol se definira kao skup anatomskih, fizioloških i psiholoških obilježja po kojima se među jedinkama iste vrste razlikuju mužjaci i ženke odnosno muškarci i žene. Određen je nasljedno odnosno kromosomskom strukturom, a njegove karakteristike su povezane s reproduktivnim sustavom i pod utjecajem su spolnih hormona.

Foucault kaže kako kategorija spola, prije bilo koje kategorizacije spola prikriva strateške ciljeve samog tog proizvodnog aparata postulirajući 'spol' kao 'uzrok' spolnog iskustva, ponašanja i žudnje. Foucaultovo genealoško ispitivanje prikazuje tobožnji 'uzrok' zapravo 'učinak', proizvod danog režima spolnosti koji nastoji regulirati spolno iskustvo postavljajući zasebne kategorije spola kao utemeljujuće i uzročne funkcije unutar svakog diskurzivnog prikaza spolnosti.¹⁵ U suvremenoj društvenoj znanosti značajno je razlikovanje između spola i roda koje potiče iz feminizma. Rod je složaj čija se cjelovitost vječno odgađa, nikada potpuno ono što jest u bilo kojem danom trenutku. Otvorena bi koalicija, dakle,

¹⁴ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. Str. 22

¹⁵ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.str. 36

afirmirala identitete koji se naizmjenično uvode i odbacuju ovisno o neposrednim svrhama; bit će to otvoren skup koji dopušta mnogostruke konvergencije i divergencije, bez poslušnosti normativnom telosu definicijskog zaključka. Pod pojmom rodni identitet podrazumijeva se vlastita spolna koncepcija koja nije neophodno ovisna o spolu koji je pripisan rođenjem. Rodni se identitet tiče svakog bića i ne označava samo binarni koncept muškog ili ženskog, već se pod rodnim identitetima podrazumijeva žensko, muško, transrodno te identificiranje po rodu.

Kulturna matrica preko koje je rodni identitet postao spoznatljiv zahtijeva da određene vrste 'identiteta' ne mogu 'postojati' – to jest, one u kojima rod ne proistječe iz spola i one u kojima prakse žudnje ne 'proistječu' ni iz spola ni iz roda. Proistjecanje je u tome kontekstu politički odnos prenošenja neotuđivoga, koji uvode kulturalni zakoni što određuju i reguliraju oblik i značenje spolnosti. Dapače, upravo zato što su određene vrste „rodnih identiteta“ ne prilagođavaju tim normama kulturalne spoznatljivosti, izgledaju samo kao razvojni neuspjesi ili logičke nemogućnosti. Njihova ustrajnost i bujanje, međutim, pružaju kritičke mogućnosti da se pokažu granice i regulacijski ciljevi toga područja spoznatljivosti te da se tako u sklopu same te matrice spoznatljivosti razviju suparničke i subverzivne matrice rodnog nereda.¹⁶

Teoretičare roda i feminističke teoretičare zanima koji su to sociokulturni čimbenici i na koje sve načine ti čimbenici utječu na to da se muškarci i žene u mnogim društvima i kulturama različito vrjednuju. Često se muškarcima daje moć odnosno prevlast, i u većini su društava još uvijek oni nadmoćniji od žena. Upravo zbog podređenog položaju u društvu žene su željele izboriti za svoja prava iz čega je nastao feminizam kao i razne feminističke teorije o kojima će više biti riječ u nastavku rada.

¹⁶ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. str. 30,31

3.2. Feminizam

Riječ feminizam dolazi od latinske riječi *femina* što znači žena, a kao pojam označava skup ideologija i političkih pokreta kojima je cilj unaprijediti položaj žena uklanjanjem spolne dominacije i diskriminacije. Takve su se ideje razvile iz podređenog položaja žena u društvu i obitelji, feministice se bore za oslobođenje od podređenosti tražeći pravnu, političku i ekonomsku jednakost s muškarcima. U mnogim društvima i danas postoji podređenost gdje se žene tretira kao objekt koji služi kako bi zadovoljio seksualne potrebe muškarca, rađanjem produžio vrstu, i brinuo se o domaćinstvu bez prava na jednakost s muškarcima te punu društvenu i kulturnu emancipaciju. Takva je situacija u društvu izazvala nastanak feminističkih pokreta kojima je prvenstveni cilj bio poboljšati društveni položaj žena iako su pripadnici mnogih tražili ponekad i nerealna prava zauzimajući se za borbu protiv muškaraca.

Feminizam se kao ideologija oblikovao tek u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, započeo je prosvjetiteljstvom, modernom demokracijom i liberalizmom, a promjenjivim se intenzitetom, različitim oblicima i temama zadržao do danas. Djelom Mary Wollstonecraft: *Obrana prava žene*, započela je potkraj osamnaestog stoljeća moderna feministička misao, dok je tijekom devetnaestog stoljeća naglasak bio na borbi za žensko pravo glasa. Feminizam se pojavljivao u tri faze, u prvoj fazi osnovna je borba bila da žene dobiju pravo glasa te jednaka zakonska i politička prava kao muškarci. Ta faza završila je postizanjem prava glasa 1893. na Novom Zelandu, a zatim i u drugim zemljama svijeta iako je to isto pravo u najvećem broju zemalja ostvareno tek nakon Drugog svjetskog rata. Druga faza počela je 1960- ih i trajala do 1980- ih, a njezin osnovni cilj je bio pokazati kako žene stjecanjem zakonskih i političkih prava nisu postigle oslobođenje od tradicionalnog problema zatvorenosti u kuće te uloga majki i domaćica. Karakterističnost te faze isticala se u mnogim masovnim pokretima, ženskim i feminističkim časopisima...

Treća je faza feminizma započela krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća , a traje i danas. U toj fazi uglavnom se sagledaju problemi s kojima se moderne žene svakodnevno susreću kao i kritike druge faze koja je kako tvrde nanijela više štete nego koristi, nije ostvarila ciljeve, ili se pak ostvarivanjem određenih ciljeva postigao neželjeni utjecaj.

Elementi feminizma su: rodna jednakost, spolna dominacija, oslobođenje žene. Rodna jednakost polazi od toga da feministice traže ukidanje rodnih razlika misleći kako je podjela među spolovima izmišljena, a društvo je ustvari to koje oblikuje ljude na „muške“ i „ženske“, dajući time ženama jasne uloge majke i domaćice. One tvrde kako nije opravdano da se na osnovu biološke razlike postavljaju i kulturne. Moderni se feminizam često naziva i rodnim feminizmom jer se njegovim osnovnim ciljem smatra promicanje rodne jednakosti u svim područjima života. Pojam roda ključan je za feminizam u cjelini. Feministice smatraju da se i žene i muškarci trebaju promatrati kao individue i na taj način biti vrednovani, a ne na osnovu spola. Feministice su se uvijek uglavnom bavile usporedbama odnosa između žena i muškaraca, to jest razlikama među spolovima. „Premda se ne problematično jedinstvo 'žena' često zaziva radi solidarnosti identiteta, razlikovanje spola i roda unosi rascjep u feministički subjekt. To razlikovanje između spola i roda, koje je izvorno trebalo osporiti formulaciju „biologija je sudbina“, služi argumentu da je rod, bez obzira na to koliko spol bio biološki nepromjenjiv, kulturalno konstruiran: rod stoga nije ni posljedica spola ni tako naizgled čvrst kao spol. Tako je jedinstvo subjekta već potencijalno osporeno razlikovanjem koje dopušta da je rod višestruka interpretacija spola. Ako su rodovi kulturalna značenja što ih predstavlja spolno (*sexed*) tijelo, tada se ne može reći da rod proistječe iz spola. Dovedeno do svojih logičkih granica, razlikovanje, spol/rod upućuje na radikalan diskontinuitet između spolnoga tijela i kulturalno konstruiranih rodova.“¹⁷

¹⁷ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. str. 23,24

Pod pojmom spolna dominacija podrazumijevaju se spolne razlike koje feministice više shvaćaju kao političke nego kao prirodne, a one izražavaju odnose moći između muškaraca i žena. Najviše osjećaju diskriminaciju zbog svog spola, i bolji položaj muškaraca na osnovu toga istog mjerila. Uspoređuju diskriminaciju na osnovu spola s rasizmom i vjeruju kako je spol važna socijalna podjela. U svim sferama života osjećaju da je jedna grupa (muškarci) uvijek ta koja kontrolira drugu (žene). Političku pretpostavku da mora postojati univerzalna osnova za feminizam, osnova koja se mora naći u identitetu koji navodno postoji u svim kulturama, često prati shvaćanje da tlačenje žena ima osobiti oblik koji se može razaznati u univerzalnoj ili hegemonističkoj strukturi patrijarhata ili muške dominacije. Posljednjih se godina pojam univerzalnog patrijarhata često kritizirao jer ne uspijeva objasniti tlačenje na temelju roda u konkretnim kulturnim kontekstima u kojima postoji.¹⁸

Oslobođenje žene je pojam koji podrazumijeva oslobađanje od ugnjetavanja i diskriminacije na osnovu spola, te dobivanje slobode odlučivanja nad svojim tijelom (tu se smatra kako je rađanje djece isključivo ženina odluka, kao i to da li će prihvatiti ulogu majke ili ne, što povlači i mnoge druge slobode izbora) i životom. Sve feministice smatraju da treba razbiti podjelu između javnog muškarca i privatne žene što je i glavni cilj feminističke teorije.

Da bi se izgradilo uistinu demokratsko društvo, koje uključuje žene kao građane u punom smislu, nužno je dekonstruirati i opet 'sakupiti' naše razumijevanje političke zajednice. Ta zadaća seže od raščlambe patrijarhalnog odvajanja privatnog i javnog do transformacije naše individualnosti i spolnog identiteta kao ženskih i muških bića. Sada su ti identiteti suprotstavljeni, dio su raznolikih izraza patrijarhalne dihotomije između razuma i želje.“¹⁹

¹⁸Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. str.19.

¹⁹ Pateman C., *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998., str. 59

3.2.1. Glavne tendencije u feminizmu

Glavne tendencije u feminizmu sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća bile su: liberalni, socijalni te radikalni feminizam.

Liberalni feminizam je tip feminizma za koji se može reći da je ogranak feminističkog pokreta kojemu je cilj da se postigne jednakost muškaraca i žena. Prema liberalnim feministicama sve su žene u stanju postići to vlastitim naporima, a to je pokret žena iz srednje i više klase. Liberalizam je feministicama bio privlačan zbog svoje retorike prava kao oružja protiv tradicionalnih obaveza, posebno onih koje su kao obiteljske dužnosti ili socijalni status proglašene prirodnima na temelju propisanih obilježja. Prvenstveno se ne zalažu za ukidanje patrijarhalne strukture društva, već samo zahtijevaju ravnomjerno natjecanje muškaraca i žena primjerice u obrazovanju, pravu glasa, karijeri i slično. Zalažu se za ženino napredovanje izvan kuće i ostvarivanje vlastitih prihoda te izgrađivanje karijere koja im omogućuje nezavisnost od muškarca. Neke od predstavnica tog tipa feminizma su: Rebecca Walker, Gloria Steinem, Ellie Smeal.

Liberalni feminizam ima radikalne implikacije, a jedna od njih je propitivanje podjele i suprotstavljanja privatne i javne sfere koji su od temeljne važnosti za liberalnu teoriju i praksu. Liberalno suprotstavljanje privatnog i javnog više je nego razlikovanje između dviju vrsta društvene aktivnosti. Javna sfera i načela prema kojima je uređena smatraju se odvojenim ili neovisnim o odnosima u privatnoj sferi. Poznati primjer takve tvrdnje je duga kontroverzija između liberalnih i radikalnih politologa u vezi s participacijom, pri čemu su radikali opovrgavali liberalnu tvrdnju da su društvene nejednakosti privatne sfere nevažne za pitanja o političkoj jednakosti, općem pravu glasa i s njima povezanim građanskim slobodama javnog područja.²⁰

Socijalistički je feminizam pravac feminizma koji smatra da se potpuna emancipacija žena, odnosno njeno oslobođenje od tlačenja može ostvariti jedino

²⁰ Pateman C., *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998., str. 112,113

uz poboljšanje njenog javnog, društvenog života, ustvari ukidanjem ekonomskih tlačenja, jer su ekonomske nejednakosti izvor političkih nejednakosti. Smatraju da su žene na tržištu rada u lošem položaju zato što nisu dovoljno plaćene i njihov rad se na neki način podcjenjuje. Feministice se stoga okreću socijalizmu u njegovim različitim oblicima, a najutjecajnijim se smatra onaj smjer koji rješenje položaja žena i ključ njihovog poboljšanja vidi u ekonomiji. Predstavnice te tendencije u feminizmu su: Christine Delphy, Dolores Hayden, a zagovaraju ekonomsku nezavisnost žene, slobodnu ljubav...

Radikalni feminizam je grana feminizma koja proučava žensku potlačenost ili vlast patrijarha kao osnovni sustav moći na temelju kojeg su organizirani ljudski odnosi u zajednici. Razmatra pitanje zašto žena mora prihvatiti određene uloge u društvu samo na osnovu spola te zašto muškarci prihvaćaju isto. Ta vrsta feminizma pokušava povući granicu između biološki i kulturološki određenog ponašanja kako bi muškarce i žene što više oslobodili njihovih predodređenih spolnih uloga. Sljedbenice ovog pokreta (Kate Millet, Andrea Dworkin, Catharine Mackinnon) smatraju kako dva preostala pokreta ne vode istinskoj jednakosti muškaraca i žena. Prema njihovom mišljenju žene se moraju ujediniti i zajedno boriti zato što one imaju suprotne interese od muškaraca, zahtijevaju redefiniranje političke naravi zato što se muška dominacija ne zadržava isključivo u javnoj sferi. Nakon tih triju tendencija feminizma razvio se postmoderni feminizam u kojem predstavnici (Judith Butler, Michael Foucault, Donna Haraway) odbijaju prihvatiti rod ili spol kao nerazdvojne koncepte te razvijaju percepciju roda, spola kao neodredive i nepostojeće, performativne.

3.2.2. Položaj i uloga žene u današnjem društvu

Feministička teorija je naziv za feministički pristup različitim teorijama društvenih znanosti. Ona objašnjava ulogu žena, odnosno feminističke politike u granama kao što su antropologija, sociologija, ekonomija, ženske i rodne studije, ali i fenomeni kao što su feministička književna kritika. Stavlja naglasak na

rodnu politiku, odnose moći i seksualnosti. Uz feminističku teoriju bitno je objasniti i pojam feministički pokret koji označava niz političkih pokreta, organizacija i inicijativa kojima je cilj sprovesti ideje feminizma u društvo.

Danas su čak i u razvijenijim društvima još uvijek sporna prava i status žena u društvu, a jedan od najočiglednijih dokaza tome je nemogućnost da žene i muškarci sa istim stupnjem obrazovanja, istim učinkom na poslu ostvaruju jednaku zaradu. Ženama se također nameću određeni propisi prilikom zapošljavanja poput onih da ne smije u određenom vremenskom periodu ostati trudna i koristiti porodiljni dopust. Iako se prošla vremena, u kojima su žene bile pognutih glava i obavljale samo određene poslove, čine dalekim, kod mnogih su se društava zadržala tradicionalna, patrijarhalna razmišljanja o ulogama i položaju žena u društvenoj zajednici.

U pripovijesti o stvaranju građanskog društva kroz prvobitni ugovor žene su uvedene u novi društveni poredak kao stanovnice privatne sfere koja je dio građanskog društva, ali i odijeljena od javnoga svijeta slobode i jednakosti, prava, ugovora, interesa i građanskog statusa. Žene su, dakle, u građanski poredak uključene drugačije negoli muškarci. Ali, uključenje žena u privatnu sferu nije cijela pripovijest. Žene nisu nikada bile posve isključene iz sudjelovanja u institucijama javnoga svijeta – ali, u javni su život bile uključena na drukčiji način nego muškarci. Ženska tijela simboliziraju sve što je oprečno političkom pokretu, a ipak je dugi proces kojim su žene uključivane kao građani i koji je često imao ljute protivnike bio strukturiran oko ženske tjelesne (spolne) različitosti spram muškaraca. Žene su bile uključene kao 'žene' ; to jest, kao bića koja njihova tjelesna spolnost sprečava da uživaju isti položaj kao muškarci. Politički položaj žena, prije i nakon što smo stekle pravo građanstva, pun je paradoksa, protuslovlja i ironije, pa ipak su i isključenje žena iz javnog svijeta i način našega uključanja izmaknuli pozornosti teoretičara politike.²¹

²¹ Pateman C., *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998., str. 12,13

3.3. Istaknute feminističke teoretičarke

Feminističke teoretičare zanima koji su to sociokulturni čimbenici i na koje sve načine ti čimbenici utječu na to da se muškarci i žene u mnogim društvima i kulturama različito vrjednuju. U nekadašnjim društvenim poredcima kao i u mnogim današnjim još uvijek se često muškarcima daje premoć odnosno prevlast i u većini su društava još uvijek oni nadmoćniji od žena.

Iz te dominantnosti i želje za promjenama u feminizmu su se razvijale različite teorije, a svaka od tih teorija imala je svoje zagovornike i štovatelje. Borbom za bolji položaj žena u društvu isticale su se filozofkinje i feministkinje koje su svojim različitim teorijama o rodu, spolu i spolnosti, dekonstrukciji identiteta, rodnom identitetu izazvale podosta kritika u znanstvenim krugovima koji su se bavili upravo teorijom roda i identiteta, kao i položajem žena na društvenoj i političkoj sceni. Neke od najistaknutijih feminističkih teoretičarki i njihova najpoznatija djela su: Simone de Beauvoir (*Drugi spol*), Judith Butler (*Nevolje s rodo*), Luce Irigaray (*Ja, ti, mi*), Carole Pateman (*Ženski nered*).

3.3.1. Simone de Beauvoir

Simone de Beauvoir poznata je francuska filozofkinja i feministkinja koja potječe iz obitelji u kojoj su djeca bila odgajana strogo i tradicionalno. Djetinjstvo je provela u katoličkoj školi za djevojčice - mjestu gdje su se odgajale buduće pristojne žene i šutljive majke. Takve su škole bile predmet poruge među francuskom intelektualnom elitom, ponajviše zbog toga što su učenice nastavu pohađale jednom tjedno, u pauzama između molitve i satova kuhanja. Beauvoir se školovala u privatnim institucijama i upravo zato što je upoznala ograničenost i osrednjost svoje sredine, kao adolescentica je u potpunosti odbacila socijalne i religijske vrijednosti svoje obitelji te život odlučila posvetiti pisanju i proučavanju. Kao sjajna učenica, upisala je studij filozofije u Parizu, gdje upoznaje tadašnju elitu, uključujući Jean-Paula Sartrea. Cijeli život njeno je ime vezano upravo uz tog filozofa i književnika, njenog

životnog partnera s kojim je više od pola stoljeća dijelila politički i intelektualni angažman. Kada je navršila 21 godinu postala je najmlađa osoba i tek deveta žena u francuskoj povijesti s položenim državnim ispitom iz područja filozofije. Počinje predavati na fakultetu i objavljuje svoj prvi roman *L'Inviteé* (1943.). Iako u vezi sa Sartreom, istovremeno održava i druge prolazne veze i upušta se u homoseksualni odnos s nekoliko svojih učenica, zbog čega joj je zabranjen rad u obrazovnom procesu. Unatoč tome što je slijedila Sartreove ideje, feminizam je bio njezin „domaći teren“. Godine 1949. objavljuje *Drugi spol*, knjigu koja je kasnije prevedena na 40 jezika i čiji su ulomci posvećeni seksualnosti i lezbijskim vezama skandalizirali javnost i potaknuli burne rasprave. Simone je upravo zahvaljujući *Drugom spolu* obilježila brojne generacije žena kroz odbacivanje konvencija i analizu ženskog pitanja.²²

Svojim djelom *Drugi spol* de Beauvoir kritizira nadmoć svega muškog nad svime ženskim. Takvim kritiziranjem se zapravo postavlja pitanje što je to društveno određeno i stereotipno da ženu čini ženom i slabijim spolom, a muškarca čini muškarcem i samim time jačim spolom?! Žestoko se protivila upravo takvim klasifikacijama prema kojima su uloga i položaj žene u društvu određeni isključivo brakom, majčinstvom i obiteljskim životom. Smatrala je kako svaka žena ima pravo osjećati se i živjeti drugačije od nametnutih stereotipa koji su dolazili iz tradicionalnih i patrijarhalnih društava čime je zapravo i počelo razmatranje spola i roda kao odvojenih kategorija. Najistaknutiji citat iz knjige, *Drugi spol*, svakako je autoričina izjava: „Ženom se ne rađa, ženom se postaje.“ kojom je ukazala na to da ženski spol nije određen isključivo biološkom definicijom već se konstruira pod utjecajem društvene okoline.

²² <http://www.voxfeminae.net/cunterview/item/1328-simone-de-beauvoir-najveca-francuska-filozofkinja-i-feministkinja>

Pitanje „Što znači biti žena?“ nema pravog odgovora dok ga ne daju žene. U klasičnoj varijanti egzistencijalizma znači: to je njihov izbor, njihova odluka prihvaćanja autonomije. Esencijalizam, to jest tražene biti, nepromjenjivog određenja žene, ima mnogo varijanti i uglavnom su, kako dokazuje i *Drugi spol*, opravdanje Drugosti. A sama knjiga jest paradigma govorenja u svoje ime. Što je „Zaključak“? Veliki je dio posvećen poteškoćama s tezom (na prvi pogled toliko prihvatljivom) o ženama i muškarcima kao ravnopravnima u različitosti. Različitosti o kojima je riječ upravo su posljedica neravnopravnosti; njegovanje tih različitosti jest nastavljanje konstelacije uzajamnog nerazumijevanja. Simone de Beauvoir ne govori o ženi kao žrtvi koju treba osvetiti. Dapače, ona piše o klopki u kojoj su se muškarci i žene našli zbog kulturne konstrukcije ženskosti. Ona kaže: „Već je bilo riječi o tome što je dovelo do izvorne nadmoći muškaraca; obezvređivanje ženskosti etapa je evolucije čovječanstva... izostanak suradnje spolova objašnjava se sklonošću egzistirajućih bića da bježe od sebe otuđujući se u drugome što ga u tu svrhu podređuju... to je na djelu i sada. I današnji muškarac u ženi traži potvrdu mita svoje muškosti, suverenosti, zbiljkosti svojeg opstanka, nastojeći uz najveći napor i požrtvovnost održati tu ulogu... žene su pak očarane mogućnošću da ostvare svoje biće ne čineći ništa... bezbrojni sukobi koji nastaju između muškaraca i žena proizlaze odatle što ni jedni ni drugi nisu spremni prihvatiti posljedice situacije što je on predlaže a ona prihvaća.“²³

Iako se djelo *Drugi spol* oduvijek spominje u okvirima feminizma, ono je podjednako i muško koliko i žensko odnosno relacijsko je, jer prije svega bez spominjanja uloge muškarca u određenom društvu ne može se razumjeti ni žensku ulogu i princip djelovanja žena.

²³ Čačinović, N., *U ženskom ključu: ogledi u teoriji kulture*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2000., str.116, 117

3.3.2. *Judith Butler*

Judith Butler jedna je od najistaknutijih suvremenih filozofkinja i teoretičarki čiji su se radovi o performativnosti roda uspjeli istaknuti iz mnoštva i postaviti temeljna pitanja feminističkih teorija na jedan drugačiji i nov način. Butler je rođena u Clevelandu 1956. godine, a već dugi niz godina radi na kalifornijskom sveučilištu Berkley kao profesorica komparativne književnosti i retorike. Osnovne postavke svoje dekonstrukcijske teorije identiteta i performativnosti roda Judith Butler iznosi u knjizi *Nevolje s rodom*, performativnost roda označava teoriju prema kojoj rod nije stvar svakodnevnog izbora, već je performativnost citatska praksa koja svojim neprestanim ponavljanjem uspostavlja rod (Župan 2009: 20). Osnovno polazište studije Judith Butler u djelu *Nevolje s rodom* je preispitivanje kategorije žene kao feminističkog subjekta i kao razlikovanja između biološkog i kulturnog roda. Oslanjajući se na radove Michela Foucalta, Jacquesa Lacana, Julije Kristeve i Monique Wittig, Butler smatra da je feministički subjekt rezultat istih vladajućih struktura koje taj subjekt identificira kao patrijarhalne i protiv njih se bori. Rod je prema Butler kulturalno značenje, a ne nužna posljedica spola, smatra da on nije kulturalno upisivanje na prethodno dani spol, nego rod mora obuhvatiti i proizvodnju spolova. O rodu se ne može govoriti u kategorijama istinitog i lažnog, on je performativan što znači da je izvedba koja se ne događa jednom kada se rodimo, nego se konstituira nizom činova koji se ponavljaju, među kojima je imenovanje jedan od ključnih. Rod je za Judith Butler izbor, ali ne u smislu da pojedinac stoji izvan roda i jednostavno ga izabere (Paternai 2012: 144). U samom procesu nastajanja kontroverznog djela *Nevolje s rodom* Judith Butler se oslanjala na već poznatu tezu Simone de Beauvoir kako se ženom ne rađa već postaje i pritom se pitajući što se događa ako to postajanje nikada ne prestaje. Prema tome rod je kulturalni konstrukt nametnut tijelu koje ga ponavljanjem činova i gesta konstantno iznova izvodi, pokušavajući na taj način ostvariti normu koja će mu u sustavu omogućiti postojanost i vidljivost, dok je učinak njegove prirodnosti

samo rezultat taloženja tih postupaka. Zbog toga nikada nije odraz neke esencijalne srži, nego sredstvo kojim se spol uopće i uspostavlja kao neutralna površina na kojoj kultura djeluje, dok je on sam proizvod performativnog izvođenja uvijek neuspješnog u svojoj želji da dosegne ispunjenje norme.²⁴

Za Judith Butler rod je izbor, a identitet se ne treba shvaćati samo kad je normativno postavljen već mu treba dozvoliti promjenu i širenje njegova shvaćanja. U djelu *Nevolje s rodom*, Butler iznosi: rod je složaj čija se cjelovitost vječno odgađa, nikada potpuno ono što jest u bilo kojem danom trenutku. Otvorena bi koalicija, dakle, afirmirala identitete koji se naizmjenično uvode i odbacuju ovisno o neposrednim svrhama; bit će to otvoren skup koji dopušta mnogostruke konvergencije i divergencije, bez poslušnosti normativnom telosu definicijskog zaključka.²⁵ Prema teorijama koje je postavila Butler svatko od nas trebao bi, bez obzira na anatomske predispozicije koje posjeduje, uzeti rodne odlike koje mu odgovaraju. Ako se nešto smatra isključivo muškim ili ženskim odlikama roda to ne znači da ih određena osoba mora takve prihvatiti, svatko ima pravo prihvatiti odlike koje najbolje odgovaraju njegovu rodnom izričaju. Kulturna matrica preko koje je rodni identitet postao spoznatljiv zahtijeva da određene vrste „identiteta“ ne mogu „postojati“ – to jest, one u kojima rod proistječe ni iz spola ni iz roda. Proistjecanje je u tome kontekstu politički odnos prenošenja neotuđivoga, koji uvode kulturalni zakoni što određuju i reguliraju oblik i značenje spolnosti. Dapače, upravo zato što se određene vrste „rodnih identiteta“ ne prilagođavaju tim normama kulturalne spoznatljivosti, izgledaju samo kao razvojni neuspjesi ili logičke nemogućnosti. Njihova ustrajnost i bujanje, međutim, pružaju da se pokažu granice i regulacijski ciljevi toga područja spoznatljivosti te da se tako u sklopu same te matrice spoznatljivosti razviju suparničke i subverzivne matrice

²⁴ <http://www.voxfeminae.net/strasne-zene/item/7188-judith-butler-kriticki-queer>

²⁵ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. str. 30

rodnog nereda.²⁶ Butler tvrdi kako je spol od samog početka normativan i u tom smislu ne funkcionira samo kao norma već postaje dio regulatorne prakse koja proizvodi tijela kojima upravlja odnosno ta se regulatorna snaga očituje kao moć proizvodnja – demarkiranja, diferenciranja, cirkuliranja – tijela što ih kontrolira... 'spol' jest idealni konstrukt koji se vremenom nasilno materijalizira. Pokušajmo, polazeći od ove rečenice, prikazati „ono do čega je stalo“ Judith Butler. *Gender Trouble* eksplicitniji je u polaženju od feminističke problematike odnosno neke vrste inertne kritike te problematike. Poziciju bismo mogli opisati kao kritiku feminističke politike koja polazi od određenog utemeljivanja ženskog identiteta kao univerzalnoga i jedinstvenoga, kao kategorija „žene“ koju ta politika onda može reprezentirati, s jedne strane, i zastupanja subverzije diskurzivnih granica „spola“, s druge strane. Te kompleksne transakcije između subjekta, tijela i identiteta u knjigama koje su slijedile, dovedene su do krajnjih konsekvencija. (...) Subjekt, smatra Butlerova, žudi za pričom o sebi, za identitetom. Ona govori o *passionate attachment*, o strastvenoj privrženosti i nužnosti odbacivanja privrženosti: da bismo postigli priznavanje svojeg identiteta, neke stvari smijemo voljeti, a neke ne smijemo voljeti. Želja za postizanjem identiteta nas čini ovisnima o moći: ona nas ne dohvaća naknadno, ona nas konstituira. Naše ja jest efekt moći.²⁷ Butlerova na samom kraju *Nevolja s rodom* zaključuje: „Pokušala sam pokazati da kategorije identiteta za koje se često pretpostavlja da utemeljuju feminističku politiku, to jest, smatraju se nužnima kako bi mobilizirale feminizam kao politiku identiteta, istodobno ograničavaju i unaprijed sputavaju kulturalne mogućnosti koje bi feminizam trebao otvoriti.²⁸

²⁶ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. str. 31

²⁷ Čačinović, N., *U ženskom ključu: ogledi u teoriji kulture*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2000., str. 131, 132

²⁸ Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000., str. 147

3.3.3. *Luce Irigaray*

Luce Irigaray belgijska je feministkinja koju su često kritizirali zbog zamršenog načina pisanja i pomalo esencijalističkog pristupa u definiranju žena i ženskosti nasuprot muškog identiteta, njezini su tekstovi važni zbog toga što upozoravaju na opasnost dekonstruiranja opozicije muško-žensko prije nego što ženska pozicija može biti uopće artikulirana.²⁹ Knjiga *Ja, ti, mi* jedno je od zanimljivih djela u kojem se dotiče tipičnog feminističkog pitanja zašto je ženama nametnuto patrijarhalno društvo i poredak?! Smatra kako su žene te koje se svojim djelovanjem mogu i moraju odvojiti od muškog svijeta, same trebaju stvoriti kulturu razlike. Posebnost pozicije Luce Irigaray jest u tomu što smatra kako žene ne bi smjele prihvatiti demontiranje muško/ženske opozicije dok ženska strana ne ojača, ne postigne identitet i subjektivnost, dok ne postane ženska u pravom smislu, ne samo dodatak ili druga strana. Ženska sudbina tako nije nešto što je oduvijek određeno ženskom posebnošću, dapače, ona je nametnuta, patrijarhalna. Kulturu razlike žene moraju stvoriti. Moraju savladati nedostatak, moraju ući u simbolički poredak u svoje ime.³⁰

Luce Irigaray u djelu *Ja, ti, mi* iznosi kako se izrabljivanje žena temelji na spolnoj razlici i može se razriješiti isključivo kroz spolnu razliku. Dok neke feministkinje zahtijevaju neutralizaciju spola, Irigaray smatra da kad bi ta neutralizacija bila moguća, ona bi označila kraj ljudske vrste koja je podijeljena na dva roda koja osiguravaju njezin nastanak i njezino razmnožavanje.³¹ Irigaray smatra da je ukidanje spolnih razlika nemoguće, a žene su 'spol' koji nije 'jedan'. U jeziku koji je prevladavajuće muški, falgocentričan jezik, žene čine *nepredočivo*. Drugim riječima, žene su spol koji se ne može misliti, jezična

²⁹ <http://www.voxfeminae.net/strasne-zene/item/7679-luce-irigaray-filozofija-u-femininom>

³⁰ Čačinović, N., *U ženskom ključu: ogledi u teoriji kulture*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2000., str. 120, 121

³¹ Irigaray, Luce, *Ja, ti, mi: za kulturu razlike*, Zagreb, Ženska infoteka, 1999., str. 8

odsutnost i neprozirnost. U jeziku koji počiva na nedvosmislenom značenju, ženski je spol ono neograničivo i neusporedivo. U tome su smislu žene spol koji nije „jedan“, nego mnogostruk.³² Za Luce Irigaray, feministička kategorija o binarnim oprekama prema kojoj je žena uvijek Drugo, odnosno član u binarnoj strukturi zahvaljujući kojem muškarac gradi svoj identitet (gradi ga protiv ženskoga), žena nije član binarne strukture. L. Irigaray tvrdi da su i subjekt i Drugo muška glavna uporišta zatvorene falgocentrične ekonomije označivanja, koja svoj totalitarizirajući cilj postiže isključenjem ženskog. Za S. de Beauvoir su žene negativ muškarca, nedostatak spram koje se diferencira muški identitet; za L. Irigaray upravo ta dijalektika tvori sustav koji isključuje jednu posve drugačiju ekonomiju označivanja.³³ Irigarayjin se rad nalazi na presjeku između pesimistične kritike patrijarhata s jedne strane te optimistične vizije stvaranja novog svijeta s druge strane, za čiju će transformaciju biti važne upravo žene u trenutku kada se uspiju u potpunosti ostvariti kao subjekti, a to će se dogoditi tek nakon što žene prepoznaju i oslobode se svoje zahvaćenosti u patrijarhalnim kategorijama, u isto vrijeme oblikujući društvo u kojem će moći postojati kao ravnopravni subjekti. Taj je zamišljeni svijet dio Irigarayjina filozofskog projekta koji, usprkos tome što ne nudi konačne odgovore na pitanje kako ga točno ostvariti, pruža poticajan pogled na alternativu za koju se vrijedi boriti.³⁴

3.3.4. Carole Pateman

Carole Pateman je engleska feministkinja i politologinja koja je o političkoj teoriji i feminizmu predavala te provodila znanstvena istraživanja po mnogim sveučilištima u Europi, Australiji i Sjevernoj Americi. Pripadala je struji radikalnog feminizma i oštro osuđivala patrijarhalni poredak u društvima koji je vidljiv u svim životnim sferama (političkoj, ekonomskoj, sociološkoj...).

³² Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000. , str. 24

³³ Ibid. str. 25

³⁴ <http://www.voxfeminae.net/strasne-zene/item/7679-luce-irigaray-filozofija-u-femininom>

Zbirka eseja *Ženski nered* na jednom mjestu okuplja autoričine radove na temu demokracije, kao i feminističku kritiku najvažnijih političkih teorija. Iscrpno se raspravlja o problemima demokracije s osobitim naglaskom na često zanemarivane poteškoće vezane uz sudjelovanje žena u političkom životu. Među suvremenim teoretičarima politike Carole Pateman zauzima vodeće mjesto. Autorica je mnogih knjiga, od kojih kao najpoznatije djelo valja istaknuti *Spolni ugovor*. Ogledi u ovoj knjizi prvi su put objavljeni u razdoblju od 1975. do 1988. godine i ovdje se pojavljuju u izvornom obliku. Svi se ogledi bave aspektima demokratske teorije i društvenim uvjetima nužnim za demokraciju, a neki od njih klasičnim teoretičarima društvenog ugovora, točnije Lockeom i Rousseauom. Tijekom tih godina moji pogledi na demokratsku teoriju i razumijevanje tih tekstova u nekim su se važnim aspektima promijenili. Poticaj za taj teorijski razvitak došao je od ponovnoga buđenja organiziranoga feminističkog pokreta, koji je donio novo i umnogome krajnje uznemirujuće shvaćanje demokracije i političkoga života. Teorijska su istraživanja važan dio suvremenoga feminizma, a nova feministička istraživanja počinju otkrivati da su spolna razlika i podređenost žena ključne za izgradnju moderne političke teorije. Pateman kaže kako za teoretičare politike feminizam ne postavlja drukčija pitanja i ne znači temeljit izazov uobičajenoj argumentaciji, raspravljati o 'ženskim pitanjima' nije isto što i boriti se protiv feminističke teorije ili joj pridonositi. Feministička teorija donosi novo motrište kada je riječ o odnosu 'ženskih pitanja' i glavnih tema političke teorije. Feministice se bave demokracijom i građaninom, slobodom, pravdom, jednakošću i pristankom. Životno su zainteresirane za moć i pitanje kako vlast može biti legitimna, ali ono što feministice razumiju pod 'moći' i 'vlasti' i razumijevanje tih dvaju pojmova u ortodoksnoj političkoj teoriji veoma se razlikuju. Feministička je teorija osobita zato što je postavila nov problem; ili točnije, feministički teoretičari tvrde da u srži moderne političke teorije leži jedan potisnuti problem – problem patrijarhalne moći ili vlasti muškaraca nad ženama. Teoretičari politike

raspravljaju o moći i vlasti već dvije tisuće godina; u modernome razdoblju bave se proturječjima legitimacije i opravdavanja vlasti, primjerice, gospodara nad robovima i slugama, bogatih nad siromašnima, država nad građanima, kapitalista nad radnicima, elita nad masama, avangardne stranke nad proleterijatom, tehnokrata i znanstvenika nad nestručnjacima. U tekstovima znamenitih teoretičara nalaze se i rasprave o vlasti muškaraca nad ženama, ali suvremena politička teorija ne priznaje taj oblik nadležnosti kao *političku moć* i ne obazire se na feminističke teoretičare koji napadaju legitimnost patrijarhalne *vladavine*.³⁵

4. ŽIVOT I DJELO MARIJE JURIĆ ZAGORKE

Marija Jurić Zagorka hrvatska književnica i novinarka rođena je 2. ožujka 1873. u plemićkom dvoru Negovec nedaleko Vrbovca, a umrla je 29. studenoga 1957. u Zagrebu, u svom stanu na Dolcu, gdje se danas nalazi memorijalni centar. Zagorkin datum rođenja je ostao sporan do danas, Stanko Lasić u svojoj monografiji spominje kako je književnica rođena 1. siječnja 1873. i uz to navodi: u literaturi o Zagorki najčešće su spominjane tri godine kao godine njezina rođenja: 1873., 1876. i 1879. Na nadgrobnoj ploči u mirogojskim arkadama, gdje je Zagorka pokopana, piše da je rođena 1. ožujka 1879.³⁶ Poznavateljica Zagorkina života i rada profesorica Slavica Jakobović-Fribec navodi: „Institucije se nisu baš potrudile pronaći pravi datum rođenja. Ja sam bila angažirana napisati jedan leksikografski tekst za Budimpeštu, pa sam se morala potruditi pronaći. Uspjela sam pronaći njezin rodni list u kojem je evidentno da je rođena blizu Vrbovca, ali u Negovcu u kuriji, 2. ožujka 1873. godine. Još na Mirogoju na njezinoj nadgrobnoj ploči piše 1879. godina. Inače

³⁵ Pateman C., *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998., str.10,11

³⁶ Lasić, S., *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873.-1910.)*, Znanje Zagreb 1986. str. 11

se nekako bio ustalio kao datum njezina rođenja 1. siječnja 1873. makar su različiti autori, kritičari davali godine od 1873. do 1879. Pokretanjem Dana M.J. Zagorke prihvaćen je njezin pravi datum rođenja. Kad sam ja 2008. dobila nagradu grada Zagreba kao Zagrepčanka godine nastojala sam kroz intervju plasirati taj ispravan datum njezina rođenja. Otkrila sam da je i prije mene novinar Milan Blašković 1989. otkrio njezin rodni list i uz to i njezin vjenčani list.³⁷

Zagorka je odrastala u obitelji Ivana i Josipe (rođ. Domin) Jurić koja je bila dobrostojeća i povezana s mađarskim plemstvom. Djetinjstvo je provela u Hrvatskom Zagorju na imanjima Golubovec i Šanjugovo koji su bili u vlasništvu baruna Geze Raucha. Tamo je završila i pučku školu, a kasnije pohađa višu školu Sestara Milosrdnica u Zagrebu. Nakon Marijina rođenja obitelj se preselila na obiteljsko imanje Golubovec u okolici Krapine gdje je otac Ivan postao upravitelj imanja baruna Geze Raucha koji je pak bio kum hrvatsko-ugarskog bana Khuena Hédervárya. Prvu privatnu poduku ima na mađarskom jeziku s plemićkom djecom u Rauchovu dvorcu, a višu djevojačku školu završava kod Sestara milosrdnica u Zagrebu. Iako je bila natprosječno darovita roditelji joj nisu omogućili daljnje školovanje premda je Rauch predložio da je o svom trošku školuje u Švicarskoj.³⁸ Majka ju je prisilila na brak s mađarskim željezničkim činovnikom Andrijom Matrajem i u taj brak stupila je krajem 1891. sa samo sedamnaest godina. Muž je želio unovčiti njezin talent za pisanjem pa joj je u Mađarskoj sređivao različita namještenja koja ona nije mogla podnijeti zato što je prezirala mađarizaciju i sve njihovo što joj je bilo nametnuto. Taj brak je prekinula bijegom iz Mađarske, a kasnije je bila za to i optužena te lišena

³⁷ <https://zmsk.wordpress.com/ponedjeljkom-na-kavi-sa/prof-slavicom-jakobovic-fribec-17-03-14/>

³⁸ <https://zmsk.wordpress.com/ponedjeljkom-na-kavi-sa/prof-slavicom-jakobovic-fribec-17-03-14/>

osobne imovine koju joj je otac poklonio. Nakon toga se još jednom udala za kolegu - novinara Slavka Vodvačku s kojim je bila u braku od 1900.- 1914.

U Zagrebu je započela novinarsku karijeru, što je tada bilo posve neuobičajeno za ženu. Svoj prvi članak pod naslovom *Egy Percz* (Jedan časak) objavila je 1876. u listu *Obzor*. Mukotrpno je napredovala od anonimne reporterke do afirmirane političke novinarkе koja izvješćuje o svim važnijim političkim zbivanjima u regiji. Na preporuku biskupa Strossmayera postala je članicom redakcije *Obzora* na mjestu referenta za mađarsku-hrvatsku politiku. Dobila je vlastitu sobu, ali samo zato da je netko od ljudi izvan redakcije ne bi vidio jer tada je bilo gotovo nezamislivo da u novinama piše žena. Također mogla je pisati što je htjela, ali to nije smjela potpisati svojim imenom. Takvo omalovažavanje žestilo je Zagorku i ona će se kroz cijeli život boriti protiv takvih predrasuda. Za vrijeme rada u *Obzoru* izvještavala je o političkim zbivanjima, a jedno je vrijeme bila i dopisnica iz Budimpešte i Beča te prva žena koja je izvješćivala iz Hrvatskog sabora. Sudjelovala je i u onodobnim političkim sukobljavanjima jasno se suprotstavljajući mađarizaciji i germanizaciji Hrvatske. Kada su dvojica čelnih ljudi *Obzora* završila u zatvoru (1896.) sama je uređivala novine pri tome pokazavši zadivljujuću inteligenciju i energiju. Iste godine (1896.) sindikalno organizira tipografske radnice u udruhu Kolo radnih žena. Šest godina kasnije (1903.) predvodila je prve ženske prosvjede u Zagrebu istovremeno držeći predavanja o ženama u politici, solidarnosti, narodnoj borbi i pravu glasa za žene. Pored politike u svojem novinarskom radu Zagorka je pisala polemičke tekstove u kojima se zalagala za ravnopravnost spolova (polemika s Matošem iz 1909.) i ženska prava (pravo glasa za žene, pravo na obrazovanje, pravo na profesiju i imovinu). Tekstove je objavljivala pod različitim, često i muškim pseudonimima (Jurica Zagorski, Petrica Kerempuh, Iglica), a najpoznatiji pseudonim 'Zagorka' izabrala je zbog ljubavi prema ljudima iz hrvatskog puka s čijim je teškoćama suosjećala. Iz ljubavi prema hrvatskom jeziku koji je početkom 20. stoljeća potisnut iz javnosti

zbog službene uporabe mađarskog i njemačkog jezika, a na nagovor i pod pokroviteljstvom biskupa Strossmayera počela je oko 1910. pisati povijesne romane. Zbog toga je prestala s novinarskim radom te u zagrebačkim, bečkim i budimpeštanskim arhivima istraživala građu na temelju koje je pisala svoja djela. Ti romani u nastavcima oživjeli su već zaboravljenu hrvatsku prošlost 16., 17. i 18. stoljeća.

Popularnost joj je rasla svakim novim objavljenim romanom, a narod joj je davao nadimke ‘grička vila’ (nakon objave *Gričke vještice*) i ‘kraljica Hrvata’ (nakon objave *Gordane*). Unatoč golemom uspjehu kod čitatelja književna kritika nije joj bila sklona. Šandor Ksaver Đalski tako je, primjerice, njezina djela nazvao “šund literaturom za kravarice”. Istovremeno njezina su djela sustavno izostavljena u književnim osvrtima i pregledima.

Svoj prvi roman *Roblje* objavila je 1899. u listu *Obzor* kao podlistak, a prvi puta se u književnosti javila 1886. crticom *Pod sljemenom* koja se u nastavcima objavljivala u listu *Bršljan*. Književnu je afirmaciju stekla tek ciklusom od sedam romana *Grička vještica* (Tajna Krvavog mosta, Kontesa Nera, Malleus Maleficarum, Suparnica Marije Terezije I, Suparnica Marije Terezije II, Dvorska kamarila, Buntovnik na prijestolju) objavljivanim u listu *Male novine* (1912.-1914.). Od ostalih njenih djela nakon uspjeha *Gričke vještice* ističe se romansirana biografija *Kamen na cesti* (1937.) te romani *Kneginja iz Petrinjske ulice* (1910.), *Kći Lotorščaka* (1921.-1922.), *Tozuki* (1922.), *Vitez slavonske ravni* (1938.), *Mala revolucionarka* (1939.), *Nevina u ludnici*, *Plameni inkvizitori* (1928.), *Republikanci* (1924.), *Jadranka* (1953.), i drame: *Kalista i Doroteja*, *Filip Košenski*, *Evica Gupčeva*. U svojim djelima obrađivala je istovremeno ljubavne zaplete i nacionalne teme, a objavljivala ih je uglavnom kao podlistke u novinama.³⁹

³⁹ <https://zmusk.wordpress.com/ponedjeljkom-na-kavi-sa/prof-slavicom-jakobovic-fribec-17-03-14/>

Marija Jurić Zagorka živjela je u patrijarhalnom društvu i vremenima u kojima su žene bila podređene te zakinute za obrazovanje i političko djelovanje. Upravo na tu nepravdu nad ženama Zagorka je bila ogorčena i pokušala se svojim djelima i novinarskim djelovanjem boriti protiv toga koliko god su joj to dopuštale okolnosti vremena u kojem je živjela. Danas se Zagorkinim djelima pridaje primjerenija pozornost, a njezin značaj i veličinu najbolje je istaknuo književnik Pavao Pavličić koji u svom djelu *Pisma slavnim ženama: Rukoljub* kaže za nju: 'Vi ste uranili u svemu, i možda bi tek ovo bilo pravo vrijeme za Vas'.

4.1. Zagorka – prva hrvatska feministica

Zagorka je bila jedna od prvih feministica na našim prostorima, odrastanje u patrijarhalnom okružju u njoj je budilo revolt i želju za uvođenjem promjena u ponašanju prema ženama, za koje se tada smatralo da nemaju prava sudjelovanja u javnom, društvenom i političkom životu već su predodređene za brak, rađanje djece kao i njihov odgoj te vođenje kućanstva. Već u ranom djetinjstvu Zagorka je bila svjesna podčinjenog položaja žena te je sa samo deset godina prilikom recitiranja pjesmice revolucionarno prozvala bana Héderváryja da obrani Hrvate od Mađara. Tekstom o vođi seljačke bune, Matiji Gupcu, kojeg je napisala s osamnaest godina, ponovno je pozvala Hrvate da se bore protiv mađarizacije. Takvim hrabrim činom izazvala je burne reakcije javnosti koja joj je poručila kako treba prestati s pisanjem zato što politika nije za žene: (...) a ti slušaj nesretno dijete: revolucionarno danas misle samo luđačke muške glave, a ženi je određen život pokornosti i nježnosti. Vraćam ti taj tvoj mali notes što smo ga našli skrivenog u kaminu da bi te jednom podsjetio na dane kad si počinjala sudbonosne atentate. Neka te tvoj notes odvrća da ti, žena, ikada pokušaš pisati

i da prosljediš ovakvo sramotno revolversko mišljenje jer ćeš onda učiniti najveći atentat na svoj život.⁴⁰

Bijegom od supruga (mađarskog činovnika) Zagorka je bila prepuštena brojnim osudama te se sama morala izboriti za opstanak u Zagrebu, gdje u njeno vrijeme žena nije smjela sama, bez pratnje, niti šetati perivojem. U tom teškom životnom periodu pomogao joj je zagrebački biskup Strossmayer time što ju je zaposlio u redakciji *Obzora*. Iako je bila zadovoljna poslom, morala se u redakciji skrivati, u posebnoj sobi, od pogleda muških kolega koji su smatrali kako joj tamo nije mjesto. Glavni urednik časopisa Šime Mazzura nije je volio upravo zbog njenih revolucionarnih ideja i mišljenja kojima je isticala kako su žene vrijedne i sposobne raditi tadašnje isključivo muške poslove poput novinarstva i politike. Zagorku je smatrao „babom“ bez imena i ugleda, „zagorskom kravaricom“ koja je zaražena „socijalističkim mentalitetom“ i „feminističkim novotarijama“ (Lasić 1986: 68). Pod svaku cijenu je želio udaljiti Zagorku iz *Obzora*, ali ipak je biskupova zaštita bila jača. Zagorka je organizirala tiskarske radnice u „Kolo radnih žena“ Mazzura je zabranio to „Kolo“, zaprijetio joj otkazom, a redarstvo ju je smatralo umobolnom. Unatoč zabranama Zagorka je nastavila rad „Kola“ pa su protiv nje počeli kružiti plakati u kojima je nazivana „antikulturalna sufražetka“ i „odurni Mannweib“ (Isto: 76). Urednicom *Obzora* Zagorka je postala u doba ustanka protiv Héderváryja kada su se svi ostali u strahu od policije povukli no nakon nekog vremena i sama je završila u zatvoru gdje je napisala feminističku dramu *Evica Gupčeva*. Nakon tog djela, o feminsitičkim temama i ravnopravnosti spolova progovorila je 1909. tekstem *Napredna žena i današnji muškarci* u kojem iznosi da je rješenje razlike među spolovima u jedinstvu u kojem će biti sačuvan ženski princip, ali i sadržan muški. Takav princip je zapravo značio sintezu muškarca i žene, dakle, rješenje nije da žena ubije ženu u sebi i pretvori se u ženskog muškarca već je

⁴⁰ Đorđević, B., *Zagorka, kroničar starog Zagreba*. Zagreb: Stvarnost, 1979., str. 18

trebala ostati ženom, ali se povremeno pretvoriti u muškarca. Ta njezina javno iznesena razmišljanja potaknula su Antuna Gustava Matoša da joj odgovori podrugljivim tekstom *Naprednjače i brak* u kojem se narugao njezinim idejama pretvorbe žene u muškarca kao feminističkom pokriću za hermafroditstvo (Jakobović Fribec 2006). Svoje feminističko djelovanje Zagorka je nastavila u listovima: *Ženski list* (1925.) i *Hrvatica* (1939.) koje je sama i osnovala, a kasnije se sve do smrti zalagala za ravnopravni status žena u društvu.

O svome položaju u društvu, karijeri novinarke i feminizmu, Zagorka je izjavila: Svugdje sam bila dočekivana s nepovjerenjem i prezirom jer je žena u politici u 19. stoljeću bila smatrana poput žene u javnoj kući. U redakciji *Obzora* svatko me gledao s čuđenjem (...) A ja sam u prvom redu širila feminizam i ženama budila volju da sudjeluju u javnom životu. Moja je težnja uvijek bila emancipacija žena.⁴¹

Zagorkin novinarski i književni rad bio je podcijenjen sve do druge polovice dvadesetog stoljeća kada su ga počeli istraživati i vrednovati mnogi znanstvenici s područja humanističkih znanosti. O Zagorkinu feminizmu progovorila je teoretičarka Lydia Sklevicky u svom eseju pod nazivom: *Patuljasta amazonka hrvatskog feminizma: Marija Jurić Zagorka*. U tom eseju Sklevicky je navela sve elemente Zagorkina feminizma: 1. sindikalni, politički i ženski aktivizam: organiziranje tipografskih radnica u Kolo radnih žena (1896.); sudjelovanje u narodnom pokretu protiv Khuenove politike i predvođenje prvih ženskih demonstracija u Zagrebu (1903.); držanje na stotinu predavanja o ženi i politici, solidarnosti, narodnoj borbi i ženskom glasačkom pravu u austrougarskim zemljama do 1918. , 2. iskoračivanje iz propisanog joj mjesta žene kao supruge i majke, koje je bivalo protumačeno „kao siguran simptom ludila“, 3. svjedočenje

⁴¹ Đorđević, B., *Zagorka, kroničar starog Zagreba*. Zagreb: Stvarnost, 1979., str. 161-162

o nužnosti upisivanja žene u povijest objavljivanjem serije ženskih portreta u *Obzoru* 1901.-1903., 4. sudjelovanje u polemici o „naprednoj ženi i današnjim muškarcima“ u kojoj iznosi svoj pogled na emancipaciju žene i ravnopravnost spolova, 5. stvaranje predodžbe aktivne žene (koja ravnopravno sudjeluje i pokreće povijesna zbivanja) u književnim i dramskim tekstovima.⁴² Danas se Zagorkinim životom i radom bavi Centar za ženske studije koji svaku godinu (od 2006. do danas) organizira *Dane Marije Jurić Zagorke* u memorijalnom centru na Dolcu. U sklopu tih događanja Centar za ženske studije surađuje s Filozofskim fakultetom u Zagrebu i njegovim Odsjekom za komparativnu književnost organizirajući znanstvene skupove na kojima se predstavljaju eseji s drugačijim viđenjima Zagorkina života i rada te naglaskom na aktualne feminističke teme.

4.2. Kamen na cesti

Zagorkin roman *Kamen na cesti* izlazio je od 1932. do 1934. u *Ženskom listu* pod naslovom “Na cesti. Roman jedne spisateljice”, te 1936. pod naslovom “Na mučilištu” u *Hrvatskom dnevniku*, a 1938. bio je tiskan kao samostalna knjiga. Mnogi su teoretičari *Kamen na cesti* smatrali autobiografskim zato što je obilovao mnoštvom informacija i događaja za koje je i sama Zagorka često isticala da su iz njenog života, no takve tvrdnje nikada nisu posve dokazane jer je roman pisan u trećem licu i prati životnu priču glavne junakinje Mirjane Jurić. Likovi koji se u romanu pojavljuju prije svega imaju svoju ulogu u fabularnom tijeku romana, različita imena od stvarnih ljudi iz Zagorkina života koji se spominju u njenim neromansiranim djelima, te su fikcionalni. Stanko Lasić u svojoj monografiji o Zagorki navodi: Zagorka je imala nesretno djetinjstvo. O tome ona nije ostavila direktnih svjedočanstava, ali se njezin roman „Kamen na

⁴² <https://ravnopravnost.gov.hr/arhiva/marija-juric-zagorka/biografija-marija-juric-zagorka/1539>

cesti“ – gdje je opisala svoje djetinjstvo – doista može smatrati duboko autobiografskim. Uostalom, tako je o njemu sudila i ona sama. I neki drugi njezini zapisi – ovaj put neromansirani – ukazuju da je njezin trajni osjećaj napuštenosti i teške osamljenosti umnogome posljedica iskustva iz najranijeg djetinjstva. Roman *Kamen na cesti* mnogo je važniji po indikacijama o obliku života koji će do njezine smrti ostati njezinim temeljnim ponašanjem, negoli po nekim stvarnim podacima koji bi nam omogućili rekonstrukciju kronoloških događaja. Naime, prema stvarnim podacima – i onima u „Kamenu na cesti“ i onima u drugim autobiografskim spisima – treba biti oprezan, jer je Zagorka u njima uvijek rekonstruirala svoju prošlost skladu s nekim posve određenim ciljevima koji su joj se u tom času činili bitni. Njezine su autobiografije čudna mješavina analitičkog samoispitivanja i tendenciozne prozirnosti.⁴³

Maša Grdešić, proučavateljica feminističkih elemenata u Zagorkinim djelima u svom radu *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost* navodi: „Po svom se prvotnom načinu distribucije Zagorkin roman *Kamen na cesti* nimalo ne razlikuje od njezinih popularnih romana: izlazio je od 1932. do 1934. u *Ženskom listu* pod naslovom “Na cesti. Roman jedne spisateljice”, te 1936. kao “Na mučilištu” u *Hrvatskom dnevniku*, da bi 1938. bio tiskan kao samostalna knjiga. Radi se, dakle, o romanu u nastavcima ili feljtonskom romanu, formi tipičnoj kako za Zagorku tako i za popularnu književnost. Ipak, *Kamen na cesti* nije “ženski” roman u smislu trivijalnog i popularnog, već je “ženski” u smislu feminističkog romana.“⁴⁴

⁴³Lasić, S., *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873.-1910.)*, Znanje, Zagreb 1986., str.16

⁴⁴ Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Zbornik radova VII.; Hrvatska književnost tridesetih godina 20. stoljeća, grupa autora, 2005., str. 6

4.3. Rodni identiteti u romanu *Kamen na cesti*

Roman *Kamen na cesti* uz neospornu povijesnu i političku dimenziju, zapravo, u prvom planu prati život glavne junakinje Mirjane Grgić koja odmalena teži promijeniti svoj nametnuti životni put samim time što je rođena kao žensko. Mirjana Grgić rođena je u vremenu u kojem su žene uvelike zakinute za pravo obrazovanja i javnog djelovanja. Revolucionarno se zalagala za promjenu nametnute sudbine žene koja se prema društvenim standardima mora udati i biti sretna isključivo podižući obitelj. Roman je pisan u trećem licu no pripovjedač nije sveznajući već je objektivan i impersonalan te se strogo drži Mirjanine perspektive, izbjegava prolepse i analepse, a sve generalizacije o ženskom položaju u društvu, koje bi se u “angažiranom” romanu očekivale i od pripovjedača, iskazuju isključivo likovi. A da sličnost između prvog i trećeg lica bude još snažnija, najveći je dio romana napisan u prezentu pa se i na taj način pripovijedanje približava liku, odnosno vremenu lika (Grdešić, 2001:6).

U mnogobrojnim polemikama o tome kojoj vrsti romana pripada *Kamen na cesti* najviše se ističu njegove autobiografske dimenzije te povezanost stvarnih životnih situacija autorice s likom Mirjane Grgić glavne junakinje romana. Upravo o tim poveznicama i dimenzijama autobiografičnosti romana, raspravljali su mnogi književni teoretičari poput Pavličića i Hergešića. Maša Grdešić u svom radu *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost* navodi neke od teza netom spomenutih književnih teoretičara: Pavao Pavličić u svom pismu Mariji Jurić Zagorki elaborira tezu koja bi se vrlo vjerojatno svidjela i onima koji zastupaju stav da je ovdje riječ o “romansiranoj autobiografiji”: “Jedan od najvećih pisaca što ih uopće imamo izjavljuje kako je literatura zapravo poopćavanje vlastitog slučaja... poopćava [se] tako što se svome slučaju daje oblik priče... Ako nema priče, pojedinačni slučaj ostaje pojedinačni slučaj” (13). Priča je ovdje, ipak, uvelike nadjačala Zagorkin “vlastiti slučaj” koji je izložila u autobiografijama, štoviše, ostavila ga je daleko

iza sebe. To je vidljivo u slučaju Hergešićevih zamjerki drugom dijelu romana. Pripovijedanje za njega postaje preapstraktno jer nedostaju očekivani podaci: ne saznaje se kakav to točno posao Mirjana obavlja da bi se prehranila, tko su joj zaštitnici, a nedostaju i detaljnije informacije o njezinoj političkoj djelatnosti. Konkretni podaci na koje Hergešić cilja ponovno se tiču Zagorkina životopisa, no na imena poput onoga biskupa Strossmayera ili časopisa *Obzor* u romanu neće naići jer se radi o fikcionalnom tekstu, a ne o autobiografiji. U tom slučaju nije bitna kronologija i stvarne činjenice, već je naglasak na tome da je Mirjana Grgić zakinuta za obrazovanje, prisiljena raditi kod kuće umjesto u uredu i okružiti se zaštitnicima ne zato što je ona zapravo Zagorka, već zato što je žena. U tom smislu, ako korištenje personalne naracije u *Kamenu na cesti* jamči snažniju povezanost čitatelja ili čitateljice s glavnom junakinjom, treće mu lice pruža onu angažiranu, feminističku dimenziju jer pojedinačnu priču Mirjane Grgić uzdiže na općenitiju razinu *ženske priče*.⁴⁵

4.3.1. Ograničenja u djelovanju i podređeni položaj žene

Kompozicija romana mogla bi se podijeliti u tri osnovna dijela koja prate život Mirjane Grgić u roditeljskoj kući na selu, u braku u Mađarskoj, te u gradu radeći kao činovnica u izdavačkoj kući. U svakom od tih životnih perioda glavna junakinja je podređena naredbama oca, zatim muža te na kraju poslovnih suradnika koji je redom omalovažavaju jer je žensko, a samim time što je žena u njenom vremenu bila joj je ograničena sloboda kretanja i sudjelovanja u javnom i političkom životu.

Grdešić u svojoj analizi ističe kako je borba glavne junakinje za političku moć osobito naglašena u *Kamenu na cesti*: kako se u ovom slučaju ne radi o popularnom romanu, ljubavnog zapleta sa sretnim krajem nema niti u tragovima, već je glavna zaokupljenost romana podređeni položaj žene u braku i društvu. Ovaj se podređeni položaj u romanu najsnažnije očituje kroz ograničenu slobodu

⁴⁵ Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, str. 7

kretanja glavne junakinje Mirjane Grgić i to u svim fazama njezina života. Prvo pratimo njezinu izolaciju u roditeljskom domu gdje se ne smije družiti s braćom i drugom djecom, zatim u braku s mađarskim inženjerom Lajošem Nađem koji joj zabranjuje svaki samostalni kontakt s vanjskim svijetom, te na kraju u gradu koji Mirjani pruža samo prividnu slobodu kretanja, rada i financijski nezavisnog života. Ove točke oblikuju kompoziciju romana koji je stoga moguće podijeliti na tri dijela – na život u roditeljskom domu, u braku i u gradu, a osim toga predstavljaju i najvažnije etape koje Mirjana mora proći na putu do željene samostalnosti.⁴⁶

Mirjana se još u ranom djetinjstvu susreće sa spolnom diskriminacijom, zato što je žensko zabranjeno joj je druženje s braćom i ostalim dječacima, kao i drugom djecom sa sela. Takva izoliranost u njoj je svakim danom budila sve veći revolt te se često iskradala iz kuće i kradomice družila s ostalom djecom, a za takve izlete bila je često kažnjavana vrlo strogim metodama poput batina i ograničene slobode kretanja. Njezina psihički neuravnotežena majka često ju je napadala pogrđnim nazivima poput „pokvarena, prljava djevojčura“; čime je aludirala na njezinu iskrivljenu spolnost i moguću sklonost razvratu baš poput njezinog oca koji ju je varao majku sa seljankama. Takve osude kao dijete Mirjana nije mogla razumjeti, ali veoma dobro je shvaćala da se iza takvih riječi krije nešto čime je majka želi povrijediti i omalovažiti. Maša Grdešić u svome radu proučavajući taj odnos majke prema glavnoj junakinji, takvo majčino ponašanje i izoliranost ženskog djeteta objašnjava riječima: Već je u roditeljskom domu Mirjana prisiljena usvojiti važne lekcije o tome što znači biti žensko dijete. Njezina se izoliranost ovdje očituje na dva načina. Prvo, Mirjana je strogo odvojena od svoja dva brata kojima su sve slobode zajamčene. Iako oni smiju slobodno lutati oko dvorca i igrati se na svježem zraku, dok je Mirjani sve to zabranjeno, to nije jedini razlog ove striktne spolne podjele među djecom.

⁴⁶ Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, str. 8

Mirjanina majka, naime, preuzima na sebe zadatak kontrole i nadzora dječje spolnosti da bi spriječila razvoj i očitovanje “očeve pokvarenosti”: “Djevojčice se ne smiju igrati s dječacima. To se ne pristoji” (11). Njihova je majka do te mjere opsjednuta pitanjima spolnosti da o njoj stalno govori, te doista, kako tvrdi Michel Foucault, na taj način sama proizvodi diskurz o spolnosti, odnosno u njezinu slučaju, o “pokvarenosti”. Ona želi “zaštititi, razdvojiti, preduhitriti” (Foucault, 1994b, 25), konstantno je svjesna opasnosti koje vrebaju ako njezina ženska i muška djeca dođu u dodir, te zbog svega toga nastupa naizgled proturječno. Iako svoju djecu želi zaštititi od dodira sa spolnošću, ona o njoj ipak neprestano raspreda, a sama pri tome koristi mnoštvo teških i pogrdnih riječi koje Mirjana ne može pravilno razumjeti. Naziva je “djevojčurcom”, “pokvarenom”, “prljavom”, optužuje je da “trči za muškarcima”, da je “ista kao otac”, dok Mirjana ne shvaća “što to otac radi sa ženama” i “zašto mora paziti na noge kad se ona gazdarica žute kose vozi s njima u kočiji” (41). Foucault tvrdi da je “modernim društvima svojstveno ne to da su privoljela da seks ostane u sjenci, već to da su se zavjetovala o njemu govoriti uvijek, pridajući mu važnost tajne” (28), a upravo je to slučaj s Mirjaninom majkom. Ona svoju kćer želi zaštititi od opasnosti, no u istoj joj vrijeme ne želi objasniti značenje riječi kojima se na nju nabacuje. Jedan razlog tome jest što ne vjeruje u moć svoga nadzora pa je sigurna da Mirjana otprije poznaje takve nazive te da se samo pravi naivnom. Međutim, upravo je zbog majčine patološke ljubomore na sve žene u očevoj blizini Mirjana odmalena okružena diskurzom o seksu koji će za nju do kraja ostati obavijen tajanstvenošću. Uza sav taj “diskurz o pokvarenosti” ona ipak nikada neće uspjeti do kraja proniknuti u smisao majčinih, a kasnije i tuđih, optužbi da je “djevojčura” i “nepoštena”.⁴⁷

⁴⁷ Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, str. 8-9

Mirjana nije mogla shvatiti ni odbačenost sestre Dorice koju je odgajala jedna seljanka jer ju je majka prezirala kriveći da se njezinim rođenjem muž od nje udaljio. U takvom okruženju Mirjana je mogla jedino šutjeti i boriti se učenjem za bolji životni položaj. S obzirom na to da joj je otac bio carev namještenik učenjem se uspjela istaknuti pred svima pa tako i dogurati do odlaska s imanja na školovanje u samostan gdje je pohađala žensku školu koju su vodile časne. Školovanje je Mirjani ulijevalo nadu u spas od tipičnog položaja žena njezinog vremena, znala je da će i kao školovana jedinka teško uspjeti djelovati u javnom i političkom životu, no sama pomisao da bi uopće imala šansu stati uz nekog muškog kolegu na poslu davala joj je neopisivu snagu za borbu i daljnjim napredovanjem. Mirjana se bojala povratka kući jer je znala da će tamo zateći majku okovanu ljubomorom i svezanu užetom na podu ukoliko se suprotstavi ocu i njegovim naredbama. Takva slika roditeljskog doma izazivala je u njoj neopisive strahove od iste sudbine - sudbine žene. Na kraju se nije uspjela oduprijeti takvoj sudbini i prisilno je udana za starijeg mađarskog činovnika koji je od nje želio ženu s kojom dobiva imetak i sluškinju. Svaka Mirjanina pobuna završila bi ušutkavanjem od strane muža i roditelja, a bijeg joj je bio jedina opcija kojom se mogla ponovno vratiti u život kakav je sanjala, život u kojem može normalno živjeti i raditi te sama šetati ulicom. Lasić u svojoj monografiji naglašava čvrstu poveznicu između stavova glavne junakinje romana Mirjane i sama autorice Zagorke, smatra da je kroz Mirjanin lik Zagorka otkrila svoja razmišljanja i stavove o položaju žene u društvu: teško je znati kad je Zagorka počela svoju svakodnevnu muku i životno iskustvo pretvarati u doživljajnu spoznaju o sudbini žene: da je žena drugorazredno biće, stvoreno ili kupljeno da bude ukras, sluga ili predmet, više ili manje dragocjen. (...) Zavezano dijete bila je ona sama. Međutim, to je dijete našlo u sebi energije i ingeniozne inventivnosti da se od „okovane slobode“ pretvori u nezaustavljivo traganje za slobodom. Proces je sazrijevanja tako išao i morao tako ići. Svijet i Drugi bacili su tu neuglednu djevojčicu u izolaciju, osamljenost, tamu. Gledala je žene oko

sebe i osjetila što je čeka. Ropstvo. Dobro je slutila da je patologija majčine ljubomore bila umnogome samo posljedica njezina egzistencijalnog položaja. Majka je željela biti subjekt, a bila je i ostala objektom. Tu, u gledanju te majčine sudbine, izvire i raste Zagorkino odbijanje braka. To je njezina tajna s kojom živi već od djetinjstva, ponajprije nesvjesna i zapretana, a onda sve jasnija. Trebalo je, dakle, prihvatiti dano stanje kao nešto od čega se kreće prema slobodi, a ne kao nešto na što je čovjek definitivno osuđen.⁴⁸

4.3.2. Institucija braka u kojoj je žena sluškinja

Mirjana Grgić glavna junakinja romana *Kamen na cesti* pod prisilom roditelja udana je za starijeg mađarskog činovnika Lajoša koji u njoj vidi čisti izvor zarade od miraza te sluškinju za kućanske poslove. Dio romana u kojem Mirjana iscrpno prepričava četiri godine mučnog bračnog života u mađarskom domu, Stanko Lasić u svojoj monografiji o Zagorki koristi kao autoričino viđenje institucije braka i naglašava autobiografičnost: antologijski dio romana jest upravo četvrti dio, u kojem Zagorka opisuje svoje četiri bračne godine. Kao cijeli roman, tako i tih stotinu stranica možemo čitati dvojako: i kao svjedočanstvo o sebi tj. kao izvor podataka koje nigdje drugdje ne možemo naći, i kao književno djelo u kojem nas ne zanima odgovaraju li podaci istini ili ne odgovaraju.⁴⁹ Mirjana opisuje brak kao veoma mučno razdoblje života u kojem je bila zatočena u kući poput zatvorenice u zatvoru, jedini spas vidjela je u školovanju za telegrafisticu jer se nadala kako će je upravo posao i rad spasiti od nametnuta zatočeništva; (...) pala je među dva škrca koja su se međusobno razdirala. Od velike svote novca kojom je raspolagao, Nađ je za hranu trošio svega 20 forinti na mjesec. Počelo je gladovanje. U prvo se vrijeme spašavala kupujući potajno hranu, ali je Nađ to dokučio i oduzeo joj skriveni novac. Postala je kostur – 45 kila! Nađev brat Franjo pokušao je urazumiti brata i majku. Uzalud. Bili su to bolesni ljudi koji misle samo na novac.⁵⁰

⁴⁸Lasić, S., *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873.-1910.)*, Znanje, Zagreb 1986., str. 23

⁴⁹Lasić, S., *Književni počeci Marije Jurić Zagorke*. Zagreb: Znanje., (1986), str. 48

⁵⁰ Zagorka, M.J., *Kamen na cesti*, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 259

Mirjana je mrzila svoj položaj u braku, položaj žene za nju je bio ništavan, osjećala se slabom psihički i fizički podnositi nametnuti brak, a najviše je žalila za time što nije rođena kao muškarac jer bi tada bila slobodna. (...) „*Život moj ne vrijedi ništa. Život moj, život je ženskog stvorenja, dijelak ničega. Taj jadni moj život smao je začim hrani drugima. Život moram dati, život, dušu, za jedan hir, za nešto što se može postići najobičnijim sredstvom. Život moram dati za ono što može popraviti puna staja blaga, puna vreća novaca. Krpa sam za otiranje tuđeg suđa, mrvica koju može pozobati kakva god gamad. Kamen na cesti preko kojeg idu kotači svih kola što voze svakojako smeće. A zašto si mi onda prirodu, dala ljudski stid od poniženja, zašto čovječanski prosvjed moj, čemu mi svijet pravde ako za mene nije ista čast kao za one koji su tijelom muškarci?*“⁵¹

U braku je Mirjana primorana živjeti po nametnutim pravilima, sama ne smije izlaziti i šetati ulicom, smije pojesti samo određenu količinu hrane, od muža dobiva raspored poslova koje treba svakodnevno obavljati prema točno zadanom redu te je dužna sav zarađeni novac od posla i pisanja pjesama dati mužu. Upravo takva strogo nametnuta pravila izazivala su u njoj mržnju prema instituciji braka: *“Zato što je meni brak ružan, i kad bi mi se tko sviđao, već sama pomisao na sve to raspršila bi osjećaje. Meni nema sreće na ovom svijetu. U meni neprestano nešto više od jada što nisam muškarac. Tada bih jedino bila sretna.”*⁵² Svi ti strogi uvjeti i nametnuta, patrijarhalna muževa nadmoć izazivali su u Mirjani pobunu koja je prvo bila tiha, a zatim nakon mnogih neuspjelih pokušaja, pobuniti se uspjela jedino bijegom.

Maša Grdešić u svom radu razradila je i podijelila male korake kojima se Mirjana bunila i koji su joj na kraju dali snagu za konačan bijeg i okončanje braka, a ovako ih navodi: „Na općenitijoj razini i tijekom čitava života, Mirjana se svome podređenom položaju pokušava suprotstaviti pomoću sljedećih praksi: škole i učenja bilo koje vrste (zadovoljna je i dok uči vesti, glumiti, brzoglav itd.), rada koji joj donosi financijsku samostalnost, te čitanja i pisanja. Međutim, kako su joj te aktivnosti uglavnom zabranjene u braku s Nađem, prisiljena je koristiti

⁵¹ Zagorka, M.J., *Kamen na cesti*, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 259

⁵² Zagorka, M.J., *Kamen na cesti*, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 262

svoje tamnovanje kao izvor svoje slobode, ili barem ponekih slobodnih trenutaka. Jedan su primjer za to upravo spomenute strategije koje joj pomažu da utaži konstantnu glad. Slično tome, kada stiže majčina obilna pošiljka hrane, Mirjana koristi priliku i odmah za ručak sprema čitavu butinu, koja bi inače dvjema tvrdicama trajala cijeli tjedan. Na taj način prkosi njihovoj škrtosti. U kasnijoj fazi braka već ima dovoljno hrabrosti i iskustva da Nađu može prijetiti uskraćivanjem miraza. Tako, naime, koristi svoj miraz, koji je zapravo patrijarhalni oblik moći nad njom, kao vlastitu moć putem koje ucjenjuje muža. Prijeti mu da će ići kući i tražiti rastavu, pa on neće dobiti više novaca, kao i da će se od gladovanja razboljeti i umrijeti prije no što postane punoljetna, te će on na kraju ostati bez miraza.⁵³

4.3.3. Rad – put do slobode

Glavna junakinja romana *Kamen na cesti* od ranog djetinjstva je shvaćala da jedino učenjem i radom može djelomično promijeniti vlastitu sudbinu i pobjeći od nametnutih standarda društvenog života prema kojem je žena vezana isključivo za kućanske poslove i odgajanje djece. Od ranog djetinjstva Mirjana je priželjkivala biti muškarac zato što bi tada bila slobodna raditi sve što je željela, a nije joj bilo omogućeno, ta vječita težnja za drugim spolom i identitetom često je opisivana u romanu kroz epizode preodijevanja u muškarca: (...) – *Milostiva, to nije muškarac. – Što vi to govorite? – Ne. To nije muškarac, već žena. Odjenula se tajno u muško odijelo. – Ali gospođice to je vijećnik sudbenog suda. – Da, da, vijećnik. Djevojka se obukla u muško da može učiti sveučilište i biti samostalna. Mislili vi što mu drago, sve tako izgleda. I glas je ženski i lice.*(...) – *Ništa mi ne može pomoći, Marta, samo ako se preodjenem u muško i tamo odem. Čeka me uloga šegrta, a onda ću uvijek ostati u muškom. Muškarac može sve: učiti, raditi na sveučilištu, buniti se, sve oni mogu i smiju, a ženska je pokvarena ili egzaltirana ako hoće učiti. Ja idem u muškarce.*⁵⁴

⁵³ Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, str. 13.

⁵⁴ Zagorka, M.J., *Kamen na cesti*, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 173, 174

Nakon što je Mirjana pobjegla od muža i došla u Zagreb, znala je da joj slijedi progon i tužba, ali se hrabro suprotstavljala svim teretima koje joj je društvo nametalo kao ženi, tako je ostajala na ulici dokasna i posjećivala kavanu s prijateljima gdje se raspravljalo o poslu i politici, počela je raditi u izdavačkoj kući i pisati pod muškim imenom za plaću koja je bila dvostruko manja od muških, no i sama pomisao na promjenu koju je učinila, bijegom od zatočeništva u braku do toga da sama zarađuje za svoj kruh, činila ju je sretnom i još hrabrijom za nove pothvate koje je željela ostvarivati. Grdešić Mirjaninu težnju za preodijevanjem te cijeli proces putu ka samostalnosti, razrađuje u odlomku pod nazivom; *Biti muškarac* navodeći: „Mirjana također shvaća, osobito na primjeru vlastite lijene i razmažene braće, da muškarci vrlo jednostavno mogu doći do onoga za što se ona cijeli život borila. Obrazovanje, pravo na rad i samostalnost njima su sasvim prirodne stvari, dok je njoj majka zabranila školovanje jer je to samo za “pokvarene” žene. Dok Mirjanu bivši muž optužuje da je kradljivica i duševna bolesnica, te nakon brakorazvodne parnice uspijeva zadržati čitav njezin miraz, sav nakit i skupocjeni namještaj, ona danonoćno radi za plaćicu koja mora biti manja od najniže muške nadnice. Sloboda kretanja i javnog djelovanja koju muškarci posjeduju i ljubomorno svojataju osnažuje njezinu žudnju za tim da bude muškarac koja se javlja još u ranom djetinjstvu. Zakinuta kao i izmišljena Shakespeareova sestra Judith iz feminističkog klasika *Vlastita soba* Virginije Woolf (46), Mirjana se nekoliko puta preoblači u muškarca da bi izbjegla “idealnu” žensku sudbinu. Prvi put svoju haljinu i ženstvenost zakopava u vrtu (182), te oblači muško odijelo da bi izbjegla brak i nastavila školovanje: “Kako je divno biti muškarac. Možeš činiti što te volja, ići u kakvu god hoćeš školu, smiješ na sveučilište i buniti se i boriti protiv neprijatelja domovine, dospjeti u tamnicu, a to je sreća, užitak, čast” (173). Tada je, međutim, izdaje tipični znak ženstvenosti, duga kosa koja proviruje ispod muške kape. Drugi se put preodijeva u muškarca dok za vrijeme predizborne kampanje agitira za opoziciju. Svima je praktičnije ako se Mirjana predstavlja

kao student jer nitko ne bi povjerovao da tako vatrene i mudre govore može držati žena. Toga se doba kasnije prisjeća kao najsretnijeg u životu jer je radila što je htjela bez društvenih ograničenja i sankcija.“⁵⁵

4.3.4. Mirjanin lik kroz Nietzscheovski koncept volje za moć

Roman *Kamen na cesti*, i lik njegove glavne junakinje Mirjane Grgić, kroz prizmu volje za moć Friedricha Nietzschea objašnjen je i objavljen u jednom od zbornika radova sa znanstvenih skupova „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe“. U zborniku s naslovom ; *Što žena umije?* (Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja i vizualne reprodukcije književnosti) autorica članka *Kamen na cesti* kroz prizmu volje za moć Friedricha Nietzschea, Mirna Jakšić, bavila se manifestacijom koncepta volje za moć Friedricha Nietzschea na primjeru spisateljskog rada glavne junakinje. Polazeći od takvog koncepta koji je postavio poznati filozof, volja za moć sve konstruira: Život je proces nastajanja i nestajanja, vječno kretanje i borba za moć i premoć, a svijet njeno poprište. Sve živo teži rastu i jačanju neprestano se gibajući s ciljem da zadobije ili poveća svoju moć. Rast je izjednačen sa životom i iziskuje snagu, pa ono što je snažno raste, a slabo propada. U životu nema ničega što ima vrijednost osim stupnja moći.⁵⁶ Kroz takve filozofske postavke promatran je Mirjanin lik i njezina volja za moći odnosno opstanak u društvu koje je nastojalo žene eliminirati iz procesa javnog djelovanja, obrazovanja i spisateljskog rada. Nietzsche je odbacivao darvinističko shvaćanje života i postojanje volje za preživljavanjem, volja koju je on opisivao podrazumijevala je želju za širenjem, napretkom, pokoravanjem, razvojem i skupljanjem energije. Nema razvoja životinjskog i biljnog svijeta od nižega prema višem, nego svi oblici života žive kako bi pobijedili bilo kakav otpor te kako bi postali moćniji. U životu nema

⁵⁵ Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, str. 16-17

⁵⁶ Dremel, A., *Što žena umije/ Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja vizualne reprodukcije književnosti/* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe“, Centar za ženske studije, Zagreb, 2014. , str 57

ničega što ima vrijednost osim stupnja moći, a sam život je volja za moć (Nietzsche, 2002: 259). Mirjana Grgić od ranog je djetinjstva htjela obrazovanje kako bi postala profesorica što bi joj donijelo financijsku neovisnost i samostalnost. Na putu prema svome cilju ona se pokorava majčnim zahtjevima za brakom sa starijim Mađarom. U tom braku robuje poput sluškinje svome mužu i njegovoj majci, ali s vremenom otkriva snagu u pisanju i vođenju dnevnika koji u tim teškim trenucima ostaje jedina nada u slobodu i povratak kući. Mirjana tu iskazuje snagu i volju za moći, iako je potlačena ona realizira svoju želju za moć jer kroz dnevnik otkriva sebe i svoje želje te postaje svjesna da će ih ostvariti kad dovoljno ojača, kad dobije dovoljnu volju za moć da se suprotstavi gospodararu odnosno mužu: volja za moć treba nešto što bi prevladala, a to su njene ranije instance, ljudi u odnosima gospodara i sluge, izazovi i problemi, ljudski nagoni. Volja za moć stoga je pluralitet, bezbroj instancija i prevladavanja. Čovjek je neprekidno subjekt koji prevladava druge i objekt prevladavanja drugih. Sluga hoće biti gospodar, ali će nastaviti služiti postojećeg gospodara istovremeno gospodareći slabijima od sebe. Užitek ne dolazi od podvrgavanja drugih svojoj moći, od gospodarenja drugima, nego od svakog uspješnog pokušaja da se prevlada neka prepreka ili patnje kroz koju se prolazi.⁵⁷

Mirjana je pišući dnevnik imala snagu izdržati sve uvrede, pa čak i gladovanje, kasnije se pišući poeziju pokušala osloboditi misli o zatočeništvu u stranoj državi. Uz sve zabrane koje su joj bile nametnute jedina je sloboda bilo pisanje, tim pisanjem uspjela je dospjeti do visokih mađarskih krugova, a pohvala velikog književnika dala joj je snagu i moć da nastavi pisanje jer će je osloboditi braka i zavisnosti o muževoj volji. Doživjela je preobrazbu u trenutku kada je shvatila da svojim radom može naprijed, odbacila je slavu koja joj je ponudena

⁵⁷ Dremel, A., *Što žena umije/ Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja vizualne reprodukcije književnosti/* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe”, Centar za ženske studije, Zagreb, 2014., str. 60

kao mađarskoj pjesnikinji jer je to smatrala izdajom domovine i sebe. Njezino buđenje i još čvršća volja za moć opisana je u romanu riječima: *U nju ulazi nov život. Razbuđena je, uzvitlana, rastalasana kao more koje grmi, koje se pjenuši. Dosad je gmizala u magli, a sad je zapuhao orkan i raznio sivilo. I sve je jasno. Jasno prozire svoju sljepoću, podvrgnutost svim voljama koje su je sapele lancima, plahosti i neodlučnosti da se buni glasno. I koraci su joj čvršći, i glas oštiji, i geste snažnije. Nešto se budi u cijelom biću kao da su zamrlog čovjeka napojili vinom. Našla se sama sa sobom, okom u oko. U mozgu bistrina, u srcu volja, u duhu snaga, pred njom svjetlost. A ona raste kao div do neba i ne poznaje straha.*⁵⁸

U daljnjem radu, glavna junakinja je kao autorica društveno angažiranih tekstova, objavljivanih u novinama, željela potaknuti ljude iz naroda na djelovanje i borbu za prevlast protiv nametnute mađarske vlasti. Mirjanin osjećaj moći bio je na vrhuncu kad je osjećala da njezini tekstovi utječu na ljude i njihove vizije slobode, ona je vođena nekim silama unutar vlastitog bića koje su bile jače i od nje same, na kraju su je te sile dovele do suicida. Glavna junakinja na suicid se odlučila u trenutku kada je izgubila posao jer tada shvaća da je izgubila svu moć, sreću i sigurnost koju joj je taj posao pružao. Mirjana se je nažalost bila podvrgnuta urednikovoj volji za moć koji ju je uvjerio kako njezini tekstovi više nisu čitateljima potrebni. Razgovor Mirjane i glavnog urednika sraz je dvaju stavova, ničeanskog koji zastupa borbu za sebe i Mirjane koja se zanosi starim vrijednostima. U takvoj poziciji Mirjana odabire suicid snagom volje za moć. Tim činom dokazuje nemoć vlastite volje za moć u borbi s drugima i moć iste te volje nad samom sobom. Drugim riječima, volja za moć u Mirjani je ipak dovoljno snažna za gospodarenje nad sobom kako bi drugima uskratila mogućnost gospodarenja njome. Suicidom se smješta u položaj izvan

⁵⁸ Zagorka, M.J., *Kamen na cesti*, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 262

borbe za premoć, pa se tako učinivši sebe nedostupnom tuđoj volji, izbori za svoju slobodu.⁵⁹

Mirjanin život, poput života svakog od nas, sastoji se od uspona i padova, razdoblja kada ima više ili manje samopouzdanja, manju ili veću moć nad sobom ili drugima. Pod moći nad samom sobom podrazumijevam Mirjanino odbijanje ispunjavanja tuđe volje, osobito odbijanje žrtvovanja za druge. Imati moć nad sobom znači slušati vlastite nagone i postupati sukladno njima.⁶⁰

4.4. Mala revolucionarka

Marija Jurić Zagorka živjela je u patrijarhalnom društvu i vremenu u kojem su žene bila podređene te zakinite za obrazovanje i političko djelovanje, u takvim okolnostima napisala je 1939. i kraći roman veoma simbolična naziva *Mala revolucionarka*. Taj roman kao i većina njezinih ostalih romana prije svega je imao povijesno-političku tematiku, no svakako se doticao i pitanja položaja žena u društvu jer suočena s mnoštvom nepravda nad ženama, Zagorka se pokušala svojim djelima i novinarskim djelovanjem boriti protiv toga koliko god su joj to dopuštale okolnosti vremena u kojem je živjela. *Mala revolucionarka*, uistinu je, dakle, mala jer je roman za Zagorku neobičnog opsega, no i zato što je glavni lik najmlađa kći u najkraćoj sukunji i zbog toga jer je patuljasta prva hrvatska feministica, autobiografski asocirana s dotičnom, također – mala. Već sam naslov, dakle, naviješta mnogostruka uokvirenja koja su instrumenti ilustracije granice i tako omogućuju autorefleksiju slijepih pjega samog sistema kako bi se

⁵⁹ Dremel, A., *Što žena umije/ Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja vizualne reprodukcije književnosti/* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe”, Centar za ženske studije, Zagreb, 2014., str. 69

⁶⁰ Dremel, A., *Što žena umije/ Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja vizualne reprodukcije književnosti/* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe”, Centar za ženske studije, Zagreb, 2014., str. 60

raskrinkala zatvorena i shematizirana početna pozicija, kad je se već izbjeći ionako nikad ne može.⁶¹

Ovim romanom Zagorka je opisala nezavidnu situaciju careva namještenika u Hrvatskoj Tome pl. Garića. Gospodin Garić je imao pet kćeri i za svaku je morao skupiti miraz do udaje te je dobro udati za nekog činovnika koji će kasnije napredovati u službi i time doprinosti dostojnom služenju mađarskog cara. Iza povijesne tematike koja prati borbu mladih studenata opozicionalaca s mađarskom vlasti u prvi plan dolazi problem udaje, viđenje braka i položaj žene u takvom društvu. Zagorka kroz malu revolucionarku zapravo progovara o svojim viđenjima braka te vječitom težnjom za mogućnostima jednakog obrazovanja i djelovanja žena u društvu.

U romanu *Mala revolucionarka* nailazi se na mnoštvo poveznica s prethodnim romanom *Kamen na cesti* jer i u njemu kroz lik malene Zlate, Zagorka nastavlja svoju vječitu borbu za radom, samostalnosti i slobodom.

4.4.1. Vječita borba za oslobođenjem od nametnutih ideala

Zlata Garić najmlađa je kći careva namještenika u Hrvatskoj, Tome pl. Garića, i glavna je junakinja romana *Mala revolucionarka*. Simbolično ime romana pokazuje da se glavna junakinja borila protiv svih iznoseći ideje i radeći nepodopštine u ostvarivanju svojih ciljeva. Glavni ideal za kojeg se borila bio je ideal slobode u svakom smislu; prije svega slobode naroda od mađarske okupacije, a zatim slobode od položaja u kojem su se nalazile žene u društvu.

Djevojke su bile odgajane samo za to da budu uzorne supruge i majke, a jedina težnja u životu trebala im je biti udaja. Malena Zlata bila je peto žensko dijete u obitelji i nikako nije mogla zamisliti da mora čekati red za udaju, red za učenjem i sve ostale nametnute propise. Brak je za ženu u ondašnje vrijeme značio materijalnu sigurnost i dobrobit za cijelu obitelj jer svaka udana žena živi na

⁶¹ Grdešić, M., Jakobović-Fribec, M. S., *Neznana junakinja - nova čitanja Zagorke* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe”, Zagreb, Centar za ženske studije, 2008., str. 324

teret svog muža: *Majka ih stalno podsjeća da se ne zaljubljuju i da priklone pažnju samo muškarcima koji su već sasvim sigurni svoje budućnosti. A ovi su opet svoje oči gubili samo za djevojkama s mirazom. Tako su vazda bile na oprezu, jer brak je najprije opskrba, a tek onda ljubav. „Ljubav prolazi, a opskrbu treba sačuvati do konca života.“ Tako je govorila njihova majka, tako su govorile i druge majke, i tetke, i očevi i ujaci. O ljubavi su čitale tek u romanima. Sve one ljepote i dražesti, koje su usko vezane s ljubavlju dvaju bića, poznaju one tek iz novela i romana. Često ih žalosti što će ovako iz djevojačkog života preći jednostavno u život žene, a da ne upoznaju sve one sitne boli i radosti i boli što ih čitaju u romanima, ali one samo tiho uzdišu za nedostiživim i pokoravaju se sudbini.*⁶²

Veoma značajan savjet o položaju žena u romanu iznio je mladi opozicionalac Vladimir s kojim je Zlata dijelila mišljenje:

*(...) – Kad me izaberu narodnim zastupnikom, predložit ću zakon da se ženama dopusti ulaziti u zvanja, kako bi se mogle opskrbiti – bez udaje. – Kako? Što vi to velite? Zvanje ženama? Zvanja u uredu, mislite? – Dakako, presvijetli gospodine. Vidite, kad bi vaše kćeri mogle steći zvanje profesorica i činovnica, ne biste se danas tako znojili i ne biste mučili muku.*⁶³

Zagorka je kroz Zlatin lik iznosila svoje ideje i viđenja stvarnosti kojom je bila okružena, lik male revolucionarke zapravo je preslika autoričina položaja u društvu, ona kroz svoje likove progovara pišući djela s autobiografskim elementima, ali ipak ta djela su prije svega romani i stoga njihovim interpretacijama valja pristupiti s oprezom. I epizoda Zlatina prenošenja poruka između dvaju opozicijskih vođa u njezinoj kući, kada je bila ushićena, sretna i zadovoljna sobom, asocira na autobiografski moment Zagorkina političkog dopisništva iz budimpeštanskog parlamenta. Ovdje sad gotovo da nije potrebno ponovno naglašavati još jedan stupanj odmaknutosti u uokvirenju jer Zagorka je sebe kao Mariju Jurić, koja je bila mala i revolucionarna, ocrtala u *Malu revolucionarku* i tako prikazujući granice referentnih iluzija koje u različitim

⁶² Zagorka, M.J., *Mala revolucionarka*, Mladost, Zagreb, 1988. , str. 13

⁶³ Ibid str. 119

mjerama luče efekt realističnosti, asertirala neizbježnost asimetričnosti i sistema i okoline.⁶⁴

Zlata je lik koji svojim komentarima pokazuje britkost i izuzetnu inteligenciju, navodi čitatelja na simpatiju, no pokazuje i odmaknutost i artificijelnost sistema koji kritizira te neposredno i vlastitog (jer dio je istog romana).

Neupitno revolucionarna, ona ipak svoju poziciju pretvara u paradoks i čuva se stroge definicije kako bi bila slobodnija. Zatvorivši jednog od opozicionalaca koji se poigrao ljubavlju zbog novca, daje do znanja pažljivom čitatelju da je vođena višim vrijednostima, a ne sitnim partikularnostima političke igre. Jer ona je „uzela pod svoje pokroviteljstvo svu opozicijinu bandu“, što je „skandal nad skandalima“, ali je jednog opozicionalca imala „udžepu“ i „pod ključem“ te ustvrdila: „Mjesto redarstva – ja zatvaram više opozicionalce.! Ne možete, dakle, reći da sam opozicionalka!“ Svu tu paradoksirajuću te za sebe i sebi slične osloboditeljsku ulogu Zlata izvodi poput muškarca jer ona je svom budućem mužu bila zaštitnik i spasitelj, moderna vitezica (mala viteza) svoga svijetloga gospodinića, a nerijetko natjera gospodu da se zastide i tako uzmu tradicionalnu žensku ulogu sramežljivice. Osim toga, *figura comica* koju je Zlata držala pod ključem i s pomoću koje je stekla povjerenje i uvjerljivost (čak i ravnatelja redarstva) muškarac je koji pada u nesvijest i pravi se lud. Na njegovim lažima Zlata je izgradila svoju novu istinu, odbijajući otada sve riječi udvaranja, koje su instrumentalne i zato lažne. Kroz nju je Zagorka pokazala put u osloboditeljsku budućnost, začudno prilično optimističnu.⁶⁵

⁶⁴ Grdešić, M., Jakobović-Fribec, M. S., *Neznana junakinja - nova čitanja Zagorke* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe“, Zagreb, Centar za ženske studije, 2008., str. 337

⁶⁵ Grdešić, M., Jakobović-Fribec, M. S., *Neznana junakinja - nova čitanja Zagorke* u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe“, Zagreb, Centar za ženske studije, 2008., str. 339

5. ZAKLJUČAK

Identitet je ključna odrednica svakog čovjeka, naš identitet definira naše postojanje u društvu i prema njemu nas to društvo razlikuje od ostalih ljudi. Svakome od nas identitet znači slobodu djelovanja i življenja, u nekadašnjim, ali vrlo često i u današnjim društvima nailazi se na mnoštvo osuda tuđih identiteta jer ako netko svoj identitet oblikuje drugačije od socijalno prihvaćenih i nametnutih odrednica često biva osuđivan i na neki način izdvojen iz tog društva koje je ograničenja nametnulo. Rodni identiteti žena i muškaraca konstruiraju se kako ih drugi opažaju i kako se očekuje da trebaju misliti i ponašati se kao muškarci i žene. U većini društava postoji mnoštvo razlika i neravnopravnosti između muškaraca i žena, ovim radom pokušala se prikazati na primjeru glavnih junakinja Zagorkinih romana *Kamen na cesti* i *Mala revolucionarka*. Društvo je faktor definiranja i određivanja rodni identiteta, a ovim radom se pokušalo prikazati kako takva klasifikacija utječe na ženu i njezin položaj u društvu. U radu je dosta pažnje posvećeno i samoj autorici romana Mariji Jurić Zagorki koja je kroz svoje likove oslikala vlastito viđenje društva u kojem je živjela i koje je nametalo brojna pravila prema kojima su žene bile u podređenom položaju naspram muškaraca. Zagorka se u svojim djelima često bavila ženskim temama i pravima koja su ženama bila uskraćena. Danas se čini kako živimo u ravnopravnom svijetu, no u svakodnevici se često možemo poistovjetiti s mnoštvom ideja Zagorkinih glavnih junakinja kojima je glavni cilj bio osvješćivanje žena da se izbore za svoja prava i bolji položaj u društvu.

6. SAŽETAK

Ovim radom ukazuje se na poimanje i problematiku pojma identitet te rodni identitet. Oba pojma su kompleksna i stoga je svakome od njih u radu posvećeno podosta prostora za definiranje i analiziranje. Rad je podijeljen u nekoliko cjelina, a svaka od cjelina razrađuje određenu problematiku. U prvoj cjelini analiziran je pojam identiteta te različiti sociološki pristupi i teorije o tom pojmu. Zatim je objašnjen pojam identiteta u književnosti te pojam rodnog identiteta. Nakon pojma rodnog identiteta analiziran je pojam feminizma i njegovi osnovni pravci koji su pratili položaj žena u društvu. U trećoj cjelini istaknute feminističke teoretičarke te njihova viđenja položaja žene u društvu uvod su u posljednju i cjelinu rada i analizu rodnih identiteta glavnih junakinja romana *Kamen na cesti* i *Mala revolucionarka*, poznate hrvatske književnice Marije Jurić Zagorke. Likovima Mirjane Grgić i Zlate Garić autorica je željela prikazati podređen položaj žena u društvu.

Ključne riječi: identitet, društvo, rodni identitet, književnost, feminizam, feminističke teoretičarke, Marija Jurić Zagorka, brak, položaj žene, sloboda

7. LITERATURA

1. Butler, J., *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.
2. Culler, J., *Književna teorija*, AGM, Zagreb, 2001.
3. Čaćinović, N. *U ženskom ključu: ogledi o teoriji kulture*. Zagreb : Centar za 4. ženske studije, 2000.
5. De Beauvoir, S., *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.
6. Dremel, A., *Što žena umije/ Zagorka, rad, rod, kulturna proizvodnja i potrošnja vizualne reprodukcije književnosti/ u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe”*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2014.
7. Đorđević, B., *Zagorka, kroničar starog Zagreba*. Zagreb: Stvarnost, 1979.
8. Goffman, E., *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*, Geopoetika, Beograd, 2000.
9. Grdešić, M., Jakobović-Fribec, M. S., *Neznana junakinja - nova čitanja Zagorke u: Znanstveni skup „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe”*, Zagreb, Centar za ženske studije, 2008.
10. Grdešić, M., *Mala revolucionarka/ Zagorka, feminizam i popularna kultura / Centar za ženske studije*, Zagreb, 2009.
11. Grdešić, M., *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*, u: Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova VII.; Hrvatska književnost tridesetih godina 20. stoljeća, grupa autora, 2005.
12. Irigray, L., *Ja, ti, mi: za kulturu razlike*, Ženska infoteka, Zagreb, 1999.
13. Lasić, S. *Književni počeci Marije Jurić Zagorke : (1873-1910) : uvod u monografiju*, Znanje, Zagreb, 1986.
14. Milinović J., Savić S., *Misterije rodne ravnopravnosti i još ponešto...*, Grafid, Banja Luka, 2011.
15. Pateman C., *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998.
16. Zagorka, M.J., *Kamen na cesti*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
17. Zagorka, M.J., *Mala revolucionarka*, Mladost, Zagreb, 1988.

18. Zlatar, A., *Tekst, tijelo, trauma*, Biblioteka Razotkrivanja, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2004.

Članci u časopisima:

1. Marot-Kiš, D., (Ne)stabilnost identiteta: reprezentacije jastva u noveli Brada Janka Polića Kamova FLUMINENSIA, god. 25 (2013), br. 1, str. 47-58
2. Perić, M., *Problematizacija ženskog roda i identiteta u Zagorkinom romanu Kamen na cesti*, Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu, god. 43. (2010.), br. 4., str. 31-46
3. Petrović, D. Anatomija identiteta : teorijsko problematiziranje identiteta, Anatomy of identity : theoretical approach to identity, Etnološka istraživanja 11(2006), str. 209-259.
4. Župan, D. *Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod.* // Časopis za suvremenu povijest. 41 (2009) 1, str. 7-24.

Internetski izvori:

1. <http://www.voxfeminae.net/cunterview/item/1328-simone-de-beauvoir-najveca-francuska-filozofkinja-i-feministkinja>, posjet 15.6.2016.
2. <https://zmusk.wordpress.com/ponedjeljkom-na-kavi-sa/prof-slavicom-jakobovic-fribec-17-03-14/>, posjet 9.5.2016.
3. <https://ravnopravnost.gov.hr/arhiva/marija-juric-zagorka/biografija-marija-juric-zagorka/1539>, posjet 14.5.2016.
4. <http://www.voxfeminae.net/strasne-zene/item/7679-luce-irigaray-filozofija-u-femininom>, posjet 22.5.2016.
5. <http://www.voxfeminae.net/strasne-zene/item/7188-judith-butler-kriticki-queer>, posjet 29.5.2016.